

ЗИНОВІЙ КНІШ

ПОГРОМ У ТЮРМІ

СРІБНА СУРМА

Торонто

ЗИНОВІЙ КНІЦІ

ПОГРОМ У ТЮРМІ

СРІБНА СУРМА

Т о р с н т о

PRINTED IN CANADA

ПЕРЕДМОВА

Предметом цієї книжечки є подія з її наслідками, що скотилися в половині вересня 1925 року у львівській слідчій тюрмі. Політичні в'язні почали голодівку в боротьбі за свої права, голодівка перетворилася в голосну демонстрацію, що закінчилася масакрою політичних в'язнів, членів Української Військової Організації, а також інших, що належали до комуністичної партії або сиділи за інші якісь політичні провини. А попасті в тюрму за часів “міжвоєнної Польщі” під замітом нелегальної політичної діяльності було легко. Життя складалося так, що майже кожна суспільна праця була по своїй суті чи характері політична, і куди б ви не розігналися — стукнули б лобом об різні закони, розпорядки, приписи й заборони, що силоміць ставили вас у положення нелегальщини. Не диво, що коли в деяких країнах, напр., у скандинавських, над в'язницями маяли білі прапори, що нема в них ані одного в'язня, в Польщі число в'язнів з кожним роком більшало, не ставало для них місця. Держава була за бідна, щоб ставити нові тюремні будинки і, власне, наглий кінець Польщі в вересні 1939 року визволив її ще й від цього додаткового клопоту.

Голодівка й масакра з вересня 1925 року — не пер-

ша й не остання в Польщі. Бували вони передтим, не переводилися й пізніше. А коли порівняти їх з тими стражданнями, що їх доводилося пізніше переносити українським політичним в'язням у більшевицьких тюремах і концлагерях, — а в часі війни також і в німецьких, — львівські події бліднуть, супроти тієї жорстокості, що в ній розгулялася вирвана з пут людянosti її цивілізованості розшаліла людська бестія. В вересні 1925 року українські політичні в'язні, хоч побиті й по-нівечені, зносили не тільки удари, стусани, побої і фізичний біль від них! Стократно більше терпіли вони морально, від ображеної людської гідності, наруги й лайки на себе і свій наряд і з почуття абсолютної безпомічності, неможливості станути до відплатної боротьби. В більшості це були старшини і вояки українських армій, що перейшли хрестий шлях визвольної боротьби 1918-1920 років. Як тоді, в лавах українського регулярного війська, так і тепер, у рядах тайної української Військової Організації, звикли вони мати до діла з ворогом, що з ним слід боротися, треба його перемогти і навіть знищити. Але не зазіхали вони на його вояцьку честь і людську гідність — бо такий був лицарський кодекс чести українського вояка, винесений з традицій української армії і продовжуваний в Українській Військовій Організації. Не сподіваючися ні ласків ні пощади, хотіли вони одного — такого самого відношення до себе. Замість того стрінули звірячу ненависть, фізичні тортури над обезбронними і моральні знищання над безборонними. Що ж тут дивуватися,

що мусіли вони перейняти це ж саме від ворога, щоб бити його власною його ж зброєю.

Все ж таки — це подія в нашій історії. І замітна вона не тільки тим одним, що сталося на означеному місці української землі та в означеному часі, як одна з ланок у ланцюгові діяння Української Військової Організації, щоб так її зареєстрував літописець. Виявилися в ній зализна здисциплінованість українських політичних в'язнів і солідарність з ними української громадськості, без уваги на політичні чи світоглядові різниці. Українська суспільність розуміла, що в'язні, члени Української Військової Організації, це кість від кости і кров від крові українського народу; що боряться вони на свій лад, в свою розумінній переконанні, за державне й політичне визволення свого народу; що їх за те переслідує ворог; що обов'язком усієї української суспільності повинно бути станути на їх захист усіми можливими способами.

Як вислід того, заговорила українська громадськість з усіх можливих і доступних до неї трибун: як журналісти, редактори й кореспонденти країової і загальної преси, як адвокати й оборонці в рамках польського апарату "виміру справедливості", як свідки в судовій залі, як посли й сенатори в польських законодатніх установах, як політичні і громадські діячі та бесідники "з народу" на вічах і зборах. Розбурхали вони публічну опінію в Польщі й за кордоном і ще раз показали, що коли ворог б'є одного українця — б'є цілий нарід і цілий нарід стане в його обороні, бо: всі

за одного, один за всіх! Як багато змінилося від тих днів, коли на дні душі більшості українців дрімала думка, що "моя хата з краю", чого найбільш яскравим виразом були "нейтралітети" деяких військових частин у часі наших визвольних змагань! Конечність тісного зв'язку суспільного запілля з передовими бійцями на фронті національного визволення щораз більше веверловувалася в мізок української громадськості.

Подія з вересня 1925 року — це тільки одна драма з тюремного життя. Або, точніше, тільки один спізод тієї драми. Бо ж цілих двадцять років існування міжвоєнної Польщі, це була одна велика тюремна драма. Страждали в ній не тільки національні меншини — а їх було понад третина всієї людності в Польщі — але і громадян польської національності. А польський уряд, силою злощасної політики "відродженої Польщі" (така назва залюбки тоді вживалася) і витворених нею обставин, перемінився в тюремника, що побренькує ключами. Вистане згадати, що після схвалення нової конституції в Польщі 1935 року першим актом міністерства справедливості було — опрацювання та проголошення нового тюремного правильника! Чогось подібного даремне шукати навіть у большевиків. Коли ж Польща лягала руїнами під гуркіт німецьких літаків і грюкіт гармат, то одною з найперших її турбот було перевозити політичних в'язнів з загрожених наступом німецької армії західніх районів до положених на сході в'язниць.

На цю книжечку склалися чотири розділи з біль-

шої праці про діяльність Української Військової Організації в 1924-1926 роках. Неймовірно високі кошти друку не дозволяють мені випустити в світ цілу працю, так як вона первісно була заплянована й написана. Я примушений ділити її на ча частини і друкувати меншими книжечками в "Срібній Сурмі". Сподіваюся підтримки в читачів, тяжко мені було б погодитися з думкою, що вислід кілька літньої праці мав би плісніти десь у шухляді.

Якщо пощастиТЬ мені з цією книжечкою, тоді зголошуся до читачів з другою п.н. "Два процеси". Вона вже готова до друку. Відноситься до двох судових політичних процесів у Львові після атентату на президента Польщі Станіслава Войцеховського 1924 року. Хоч підсудними в тій особі — за винятком одного українця й одного поляка — були самі жиди, але розгортаються вони на тлі тодішньої української дійсності, що була прямим наслідком діяння Української Військової Організації, ілюструють взасмовідносини всіх трьох національностей — української, польської та жидівської.

Пригадую, як завжди, що користуючися писаними джерелами до історії тих років, старався я не міняти мови, бо мова віддає колорит даної епохи. Викравив я тільки правопис.

Як і в попередніх випусках "Срібної Сурми", так і тут на кінці книжечки знайдете список жертводавців. Лишається тільки побажати, щоб у наступному

виданні був він довший і щоб міг покрити повністю кошти видання книжечки. Усім добродіям “Срібної Сурми” мос сердечне спасибі.

Зиновій Книпп

I. РОЗДІЛ

МАСАКРА ПРИ ВУЛ. БАТОРІЯ

Тюремна спадчина Польщі. — Стан польського тюремництва в колишніх австрійській і російській займанціях. — Старих в'язнів мало, нових нема. — Австро-угорські тюрми з колишніх монастирів. — Низький стан тюремної адміністрації. — В'язні жертвою її злоби і розчарування в житті. — Наплив політичних в'язнів по війні. — Електризація відносин по тюрмах. — Політичні в'язні боряться за свої права. — Ключники в ролі "оборонців вітчизни". — Львів центром боротьби в'язнів. — Голодівка в вересні 1925 року, її причини і домагання в'язнів. — Женеві союзники. — Комуністи надуживають голодаючих страйків. — Галаєліва демонстрація і котяча музика в тюрмі на Баторія у Львові. — Масакра в'язнів: ломлять кості і розбивають голови. — Інтервенція адвокатів і мандрівки від Анни до Каяфи. — Жахлива сцена в тюремному шпиталі. — Протокол Евгена Зиблікевича. — Телеграма до Ліги Націй у Женеві. — Заходи українських послів і сенаторів у Варшаві. — Відважна поставка української преси. — Хроніка "за тюремними мурами". — Революції українських часописів.

Наслідком революційної протипольської акції на

українських землях тюрми були переповнені. З кожним роком, ба, з кожним місяцем і тижнем прибували все нові й нові політичні в'язні і не було вже куди їх дівати. Польща не мала Сибіру, як Росія, або Австралії, як Англія, щоб висилати туди незадоволені політично слементи, а водночас була за бідна, щоб ставити для них нові тюрми. Мусіла обмежуватися до тих, що їх дістала в спадщині по Австрії, Пруссії і Росії. Вони ж були обраховані і на інші суспільно-політичні відносини і на менший процент злочинності. Політичні в'язні, за винятком Росії, були рідкістю в тих державах, за Польщі ж їхній процент у пропорції до інших в'язнів і до всієї людності постійно більшав. Найгірше представлялося тюремництво на територіях, що колись належали до царської Росії, цебто на українських землях Волині й Полісся. Великих карних заведень там не було, в'язнів тримали в слідстві до засуду, потім відводили етапами кудись у центральну Росію або на Сибір, на широкі азійські простори. Коли ж у Польщі почали множитися масові політичні процеси, де на лаві підсудних засідало більше сотні людей — для них просто не ставало місця у в'язницях. За нормальних часів тримали в'язня в слідчій тюрмі того суду, що перед ним мав відбуватися процес. Але слідчі тюрми окружніх судів у Луцьку й Рівному, також у менших судах, як у Ковелі й Дубні, не в силі були помістити навіть дрібних карних злочинців. Тоді почали розвозити політичних в'язнів по тюрмах цілої Польщі, і так уже

переповнених, і потім привозити їх назад на час процесу.

Не ліпше стояла справа і на тих українських землях у Польщі, що перед першою світовою війною належали до Австрії. Невеликі тюремні будинки при окружних судах у Львові, Золочеві, Тернополі, Чорткові, Станиславові, Коломиї, Стрию. Самборі й Перешиблі вже за австрійських часів не встигали поміщувати слідчих в'язнів і дрібних кримінальних злочинців, що відсиджували свої кари на місці засуду. Була велика й модерна, як на ті часи, тюрма в Дрогобичі для засуджених на довголітні карі. Австрія користувалася турмою в Станиславові, славною серед українців тим, що в ній сидів і потім з неї втік Мирослав Січинський, убивник австрійського намісника Галичини, поляка родом, графа Андрія Потоцького. Вона була стара, не відповідала навіть примітивним вимогам гігієни, тому її замкнули і вже в ній в'язнів не тримали.

Коли Австрія перейняла Галичину та інші українські землі від історичної Речі Посполитої Польської, в'язниць на них не було. Вимір справедливости в тих давніх часах був суворий, в'язнів карали на горло, калічили, або тримали в льохах, де рідко хто з них витримував довше, вони помірали і звільняли місце для своїх наступників. Ані королівські ані міські суди не турбувалися в'язницями, а великі феодальні власники користувалися льохами своїх замків. З бігом часу мінялися відносини, з одного боку карне судівництво і судочинство мусіло стосуватися до дер-

жавних законів, що вкорочували свавільство шляхти і зберігали право судів за державними органами, з другого ж не без впливу на те лишалися ліберальні вітри, що починали віяти над Європою. Виявилася потреба державних в'язниць, під опікою судів та охороною законів. Австрійський уряд порадив собі в той спосіб, що перебудовував в'язниці з колишніх монастирів. Українські землі дісталися Австрії за цісара Йосипа II, сина Марії Тереси. Він то перевів так звану секуляризацію церковних дібр на території австрійської держави, скасувавши деякі монаші чини і сконфіскувавши величезні їхні маєтки. Монастирі стали власністю держави, їх уживали на різні державні уряди, військові казарми тощо, а згодом на в'язниці.

Що було добре за Йосипа II, те не вистарчало 150 років пізніше. Стояли щоправда ті самі грубезні мури, тісно трималися в них міцні гроти, добре робили свою службу залізні і ковані залізом брами і двері. Зате гігієнічні умовини були жахливі: сира цвіль — подекуди аж вода скапувала zo стін, — недостатня каналізація, брак продуву повітря, вічна пітьма на коридорах і в більшості тюремних камер — все те стояло в яскравій суперечності з паперовими постановами законів про тюремництво.

Адміністраційний персонал у тюрмах може тільки на самих верхах, та й то не завжди, добирався під кутом фаховости й ділової справности. А що далі вниз, то йшли туди припадкові люди, що або не вміли собі знайти іншого зайняття, або нездатні були до ліп-

шої праці, або посилали їх туди за кару чи з на-
міром мати під рукою жорстоких і нечулих на люд-
ські терпіння катів. Був звичай за Австрією, а потім
продовжувався він і в Польщі, що вислужених військо-
вих підстаршин розпреділяли по різних нижчих дер-
жавних посадах: сторожі в гімназіях (т. зв. терція-
ни), вахмайстри в жандармерії, нижчі поштові і скар-
бові урядовці (т. зв. "фінанси") — все те виходило
з колишніх вислужених підстаршинських кадрів.
Отож найгірший елемент з-поміж них ішов на в'яз-
ничних ключників. Бо і хто ж хотів би на довгі роки
разом з в'язнями замикатися в тих самих тюремних
мурах і дихати тим самим смердючим повітрям?

Дехто з цих людей помирився зо своїм життям,
а в декому кипіла злість і не поминали вони нагоди,
щоб не зігнати її на в'язнях. Вони то найбільш жор-
стоко над ними знущалися. Як довго було діло тіль-
ки з покидьками суспільності, або з небагатьома
людьми, що їх загнав у тюрму припадок чи хвилевий
вибух пристрасності, так довго ці речі не виходили поза
türemні мури, про них мало хто знов, та й мало хто
ними цікавився. Та це змінилося, коли в тюрмі широ-
ким струмом почали вливатися політичні в'язні.
Відносини відразу наелектризувалися і нависли мож-
ливості конфліктів між тупою адміністрацією і свідо-
мими своєї людської гідності політичними в'язнями.
Вони далекі були від того, щоб покірно зносити нару-
гу і стусани та годитися за старою традицією "мерт-
вих домів". Перш усього домагалися вони відмежу-
вати їх від кримінальних злочинців, потім поліпши-

ня харчів, поправи гігієнічних умових тюремного побуту, різних пільг і привілеїв. Виступали організовано — всі за одного й один да всіх. Захистити їх будь-чим або застрашити брутальністю не так то було легко, вони не здавалися, боролися за свої права і готові були на жертви в тій боротьбі, розуміючи, що ціною власних терпінь виборюють кращі умовини тюремного життя для тих своїх товаришів, що прийдуть після них. І вони не були самі, за ними стояли інші товариші на волі, що мобілізували прилюдну опінію, піднімали голос протесту в пресі і з усіх можливих політичних трибунах — від сойму й сенату в Варшаві, до Ліги Націй у Женеві.

До того, нагло частина тюремної сторожі почула себе польськими патріотами. Це, зодягнене в однотрої тюремної адміністрації, шумовиння тероризувало своєю поставою чесніших і справедливіших своїх товаришів і перло до брутальності, до звірської жорстокості, до катівської насолоди в садистичному знущанні над політичними в'язнями, підносило себе на п'єдестал “оборонців вітчизни”. Щораз частіше долинали з-поза грубезних тюремних мурів зойки катованих і щораз більше почала звертатися на Польщу увага прилюдної європейської думки, як на крайну, що в ній кований тюремний чобіт стоїть у началі права й закону.

Політичних в'язнів повно було в кожній тюрмі, а чи не найбільше на українських землях — у Львові. По провінційним судам судили менше важливі справи, або заповняли їх в'язнями часто припадко-

вими, в часі масових арештувань чи з приводу якоїсь на широку скалю закроєної політичної акції, як напр. у часі відомих саботажів восени 1922 року. А до Львова звозили "грубшу рибку" і скеровували туди справи, ішо їх не було безпечно судити в менших містах, де присяжні судді могли підсудних звільнити. Таким робом у Львові збиралася найбільш бойовий і непосидючий елемент, що не гнув ший перед першим-стрічним поліцасм або ключником, хотів і вмів постояти за своє право.

Під кінець серпня 1925 року львівські часописи принесли вістку, що рівночасно в обидвох львівських в'язницях, слідчій тюрмі при вулиці Баторія ч. 3 і в карнім заведенні "Бригадки" при вулиці Казимира-ській ч. 30, почалася голодівка політичних в'язнів. Голодували 32 в'язні в "Бригадках" і 38 при вул. Баторія. Мета голодівки — боротьба за права політичних в'язнів, як прохід з мінімальною свободою рухів, купіль раз на тиждень, допущення цензуркованих легальних часописів, відділення політичних в'язнів від кримінальних, признання в'язням їхнього права засудництва перед тюремною адміністрацією, дозвіл на вибір мужів довір'я з правом контролі передаваних "зо світа" харчів, заборона кидати в'язнів до темниці без достатньої причини і т.п. Все те подробиці тюремного побуту, що може мало бути зрозумілі для людей на волі, зате мали капітальне значення для в'язнів. З них особливо два домагання заслуговують на пильнішу увагу: відділення від кримінальних злочинців і право репрезентації. Це основні домагання і за них

роками, аж до впадку Польщі, ішла боротьба по всіх тюрмах, де тільки сиділи політичні в'язні. Відсепарувати себе від карних злочинців домагалися в'язні з різних причин: фізичної і моральної гігієни, оборони перед доношицтвом до тюремної влади, забезпеки перед знущаннями — ключники частенько намовляли карних злочинців зачинати сварки й бійки з політичними в'язнями, щоб ніби то мати підставу до інтервенції і переслідувати та побивати з тієї нагоди політичних. Найбільше терпіли через те жінки й дівчата, котрих саджали всуміш з проститутками і найгіршим жіночим кримінальним збродом, від розмови з котрим аж вуха в'янули.

Знову ж право репрезентації в'язнів було конечно потрібне, щоб вибороти собі якінебудь пільги в тюремному житті. Всяка акція могла рахувати на успіх тільки тоді, коли спиралася на сильній моральній дисципліні і строгій організованості політичних в'язнів. Вони вибирали з-поміж себе старосту і тільки він був уповноважений переговорювати з тюремною адміністрацією, передавати їй побажання від в'язнів. не тільки, як ціlosti, але й від одиниць, зокрема, коли перейшли вони вже слідство або були засуджені і відпадала потреба стислої ізоляції один від одного. Тюремна влада противилася тому, хотіла говорити з кожним в'язнем окремо і тільки в його власній справі.

Цю голодівку заповіли й одночасно почали українські політичні в'язні й комуністи. Українські політичні в'язні складалися з двох головних частин. До першої належали т. зв. "басарабівці", цебто учасники

процесу Андрія Мельника й товаришів, у зв'язку з якою то справою була арештована Ольга Басараб, що опісля згинула, замучена в поліційних арештах. Другу частину творили т. зв. "поштівці", цебто члени Української Військової Організації, підозрілі в виконанні низки експропріаційних актів на польську державну пошту. Їхній процес відбувся в місяцях червні-липні 1926 року. Крім тих двох більших гуртів сиділи ще в слідчій в'язниці окремі одиниці або групки по два-три в'язні, обвинувачені за різні політичні провини. Кожна група українська й комуністична, вела окремо свої переговори, домовилися тільки, що разом починають і разом скінчати, коли будуть задоволені домагання одних і других. Спільність виступу давала очевидні користі: більше число голодуючих, зрушення ширших кіл суспільності, не тільки української, але й жидівської і частинно польської.

Але були й небезпеки. Комуністичні в'язні не були ані дуже бажаним ані надто певним союзником. Вони зачинали різні протестаційні акції нераз без більшої потреби або з цілком несерйозних причин. І не все дотримували в них до кінця. В тих випадках їм ішлося не так про поліпшення долі своїх товаришів-співв'язнів, як про те, щоб счинити гармідер, щоб вістки про те проникали до преси. Так, напр., вони регулярно на 1 травня кожного року співали "Інтернаціонал" після вечірньої провірки, після чого доходило до криків, демонстрацій а то й рукопашної бійки, часом без потреби і з провокації самих комуністів. Це ще можна було розуміти, день 1 травня, побіч річни-

ці "жовтневої революції" вони вважали своїм партійним святом. Українські націоналісти теж відмічували в тюрмі свої національні свята й річниці, хоч робили це поважнішими способами: святковий одяг, кокарди в національних барвах, поважний марш на проході, одноденна голодівка, не для демонстрації, тільки з призначенням заощаджених у той спосіб грошей з харчів на якісні національні цілі і т.п. Тим часом комуністи "протестували" з кожної нагоди і то нерідко способами по суті смішними. Напр., у якомусь парламенті в світі відобрали комуністичному послові голос чи позбавили його права участі в засіданні за його авантюри — а ввечері при апелю комуністи в камерах "зголосували свій протест" з того приводу. Кому? Напів грамотному ключникові, що ніколи про те не чував, того не розумів і ледве вмів справитися з тим, щоб порахувати в'язнів та правильно записати їхнє число в щоденнику звіті. Бувало, що й сама комуністична братія в тюрмі не мала про те зеленого поняття, нею керували заправила, кандидати в апаратчики і професійні революціонери, що конче хотіли на себе звернути увагу своїх большевицьких верховодів на світі. Густо-часто вони самі старалися попадати в тюрму, щоб зміцнити свій "революційний стаж". На початках не дуже це було небезпечно, за комуну строго не судили, великі засуди прийшли аж у 30-их роках. В тюрмі "апаратчики" віднюхували себе обопільно, творили провід, не завжди виборний, частіше призначуваний з волі, мовляв, "до тих товаришів партія має довір'я". Це вони підбурювали політичних в'язнів-ко-

комунистів на всякі виступи в надії, що про них напи-
шуть у комуністичних газетах і що по виході на волю
вони, як добрі організатори, матимуть першенство до
виїзду на різні вишкільні курси в ССР, після чого
звичайно наставали підвищення в партійній ієрархії.
Треба сказати, що мало було серед таких типів прав-
дивих, переконаних і чесних комуністів. Це була крик-
лива галайстра і вона йшла на все, щоб або рибку
з'їсти, або на дно сісти. Здебільшого міські шмарка-
чики, що робітника знали тільки з партійних летю-
чок. В'язатися з такими людьми можна було хіба в
крайності, коли не було іншого виходу.

Голодівка почалася в четвер 27 серпня і скінчи-
лася в середу 2 вересня 1925 року. Мабуть не дуже за-
довільні були її висліди, бо з-поза мурів почали про-
сякати глухі вісті, що заноситься на другу голодівку.
Така була тактика тюремної влади: виснажувати, то-
мити в'язнів голодівками, кинути обіцянку і за якийсь
час вертатися до старого стану. Хочеш — починай
наново цей кривий танець без кінця. Це страшеннє
відбивалося на здоров'ї в'язнів, та були випадки, коли
справді не було ніякої іншої можливості.

11 вересня 1925 року слідчі в'язні в тюрмі при
вул. Баторія, українці й комуністи, були примушенні
наново починати голодівку. Вона тривала вже третій
день — звичайно тюремна адміністрація починала
якісь заходи аж по трьох і часом аж після п'ятьох
днях голодівки — коли сталося щось, що потрясло не
тільки тюрмою, не тільки Львовом і Варшавою, а від-
билося широкою луною в цілому світі.

На третій день голодівки почулися несамовиті крики на коридорі. Крики і стогони катуваних -- не новина в польській тюрмі, посидівши в ній кілька місяців, був час звикнути до того. Та цим разом це далеко перевищувало "нормальне" явище побитого до нестями в'язня. В тюремній канцелярії працював в'язень-українець, Мирослав Подільський¹), і він довідався, що б'ють політичного в'язня, українця Василя Костинюка. Через "посмітюха" Максимовича дав про те знати на політичний відділ. Ось як записав про те в своєму щоденнику політичний в'язень-басарабівець Богдан Зелений:

"Келія число 24, де сидить інж. Андрій, з центром, куди посмітюхи²) зносять грипси³) і вістки від майже всіх політичних в'язнів, навіть комуністів, і звідки розходяться поради й доручення інж. Андрія в справах голодівки чи іншої якоїсь акції в мурах тюрми і взагалі щодо загальній постави її поведінки політичних в'язнів у відношенні до тюремної адміністрації. В голодівці, що й тепер вели слідчі в'язні, українців перед адміністрацією заступав Микола Бігун, а комуністів Гілерль Кранц.

14 вересня, десь зараз після обіду, застукав до віконця в двер'ях посмітюх Михайло Максимо-

1) Пізніший православний священик і суспільний діяч у Канаді.

2) Посмітюх — в'язень, що послуговував на коридорах.

3) Грипс — маленька записка-лист, що її в'язні передавали для порозуміння між собою. Більший лист називався "кенів".

вич і щепнув вістку, що з фурдигарні¹) привели тяжко побитого політичного в'язня Василя Костинюка. І далі його тут б'ють.

Скорі після того почули ми рух і замішання на коридорі, а далі крики і зойки катованого в'язня. Галас і крики вщухли, знову прибіг Максимович та доніс, що Василя Костинюка замкнули в кімнаті для хворих, там він лежить потовченій і спухлий, час-до-часу прошіптує одне тільки слово: "Лікаря".

Полковник Андрій Мельник, що сидів тоді також на слідчому відділі²), запропонував негайно порозумітися з усіма іншими політичними в'язнями і почати протестаційну акцію, щоб звернути увагу світу на те, що побої і тортури вийшли з поліційного підземелля та перенеслися вже й до судової в'язниці. Тим зайняв-

- 4) Фурдигарня — поліційні арешти, те саме, що "Іванова хата", або "бунегарня". В львівській тюремній говірці вживалися такі означення на різці арешти й тюрми у Львові:
 - а) Фурдигарня — поліційні арешти при вулиці Яховича.
 - б) "Під Маткою Боскою" — арешти, де перетримували водіючог і жебраків, заки їх відставили до громади їхньої приналежності.
 - в) "бецирк" — арешти повітового кримінального суду, де тримали не довше шести місяців.
 - г) "Кримінал" — слідча в'язниця при вулиці Баторія ч. 3.
 - г) "Бригідки" — карні заведення при вулиці Казимира-Вельській ч. 24, перебудоване з колишнього жіночого монастиря св. Бригіди.
- 5) Хоч був уже засуджений у першій інстанції, але оборона зголосила касацію до Найвищого Суду в Варшаві і юїн ждав на розгляд своєї справи в тому суді.

ся Микола Бігун, слідчий в'язень зо справи "поштов-ців", що був тоді представником українських політичних в'язнів.

Порозумівалися в'язні з собою різними способами: передавали "грипси" з камери до камери через посмітюхів, або всували їх під двері самі, йдучи на прогулянку чи вертаючися з неї; стукали в стіни спеціальним способом, подібним до телеграфічної азбуки Морзе; перегукувалися короткими словами крізь вікна. Цей останній спосіб був найшвидший для передачі коротких повідомлень. Прикликувано сусіда до вікна, при чому обидвом треба було щільно прилягти до грат, щоб не розгубився голос на подвір'я і щоб не доходив до небажаних ушей. Кличкою до вікна служив на цей час українським політичним в'язням наставист початку пісні "Чуєш, брате мій, товаришу мій?" Як тільки почувся цей свист, у кожній камері один підходив до вікна, а другий ставав коло дверей, щоб не підглянув ключник. Потрібно було приблизно години, щуб пущена таким способом вістка оббігла цілу тюрму. Впродовж пополудні в понеділок 14 вересня 1925 року вийшло доручення з камери полк. Андрія Мельника, дійшло до Миколи Бігуна, а цей пустив його в рух по всій тюрмі, порозумівся з усіми українськими й комуністичними політичними в'язнями, щоб негайно цього самого вечора почати протестаційну демонстративну акцію.

Зараз після вечірньої провірки, кількадесят політичних в'язнів почали на все горло співати революційних пісень, звернувшись головами до вікон, щоб бу-

ло їх чути на вулицю. Львів повний був тоді гостей з цілої Польщі, що з'їхалися на Східні Торги і на заповіджені відвідини президента Польщі Станіслава Войцеховського, та на паради, що передбачалися з тією нагоди. Було теж чимало журналістів, що їх притягнула політична сенсація — замах на президента та сподіваний наглий суд над здогадним справником замаху, Станіславом Штайгером⁶). Десь так під восьму годину, коли стихав звичайний вуличний гамір, дзенькіт трамвайніх дзвінків, автомобільні гудки і стукіт кінських копит у фіякрів⁷), львов'яни висипалися на прохід по ярко освітлених вулицях середмістя — звичай, що зберігся ще з давосинних, австрійських часів. Саме на те рахували в'язні. Тюрма стояла на подвір'ї судового будинку, що засланяв її від сторони вулиці Баторія, з інших боків загорожували її стіни кам'янниць, що в них не було вікон. Тільки з одного боку, від сторони Галицького і Бернардинського Майданів, можна було бачити частину тюремної будівлі з загратованими вікнами. Здивовані прохожі приставали і слухали, чого це в'язні співають під ніч. Та не тільки співають. Почулися і крики. До демонстрації долучилися і карні злочинці, хоч їх до того ніхто не намовляв, ані не запрошуував. Це вони счилили пекельний га-

- 6) Дня 5 вересня 1924 у Львові на Марійському Майдані член УВО Теофіль Ольшанський кинув бомбу на президента Польщі Станіслава Войцеховського. В сум'яті, що постало після того, поліція арештувала Станіслава Штайгера, жінка, підозрююча в підозрюючи в підозрюючи виконання атентату. Над ним не мав саме відбуватися наглий суд.
- 7) Кінські повозки, що возили людей, як генеральні таксівки.

лас, дехто бив бляшаними ложками в ідунки та стукає ними об вікна — цілість складалася на пронизливу і верескливу котячу музику, що її чути було далеко поза тюрему.

На другий день з'явилися про те вістки в газетах і ввечері вже свідомо прийшло багато людей послухати, чи не повториться ѹ сьогодні така сама музика. І дочекалися, бо знову після апелю⁸⁾) залунали співи, а в слід за ними дзенькіт, брязкіт, крики й гармідер. Тривало це недовго, може з пів години, але в тому часі вся тюрма ходила ходором. Публіка вже знала, чому — стоглава поголоска рознесла це по місті: в'язнів б'ють і вони протестують, просять допомоги.

В середу 16 вересня, під вечір, ще заки почалася демонстрація, в'язничне подвір'я заповнилося пішою і навіть кінною поліцією. Можна було побачити "каритку", що нею транспортували в'язнів з однієї тюрми до другої. Хтось пустив чутку, що будуть перевозити одного засудженого на смерть в'язня до "Бригідок", щоб там виконати присуд, поліцію приклікано для сескорти.

Те, що тепер почало діятися в тюрмі, переходило всяке поняття. Від коли Львів і від коли поставлено в ньому тюрму — такого не бувало. Гурми в'язничних дозорців і розбещених поліцай налітали по чсрзі камеру за камерою, витягали звідти в'язнів, били чим попало і де попало, штовхали ключами попід ребра, копали чботами по обличчі, серед стусанів, матюро-

8) Апель — прокірка в'язнів. У Львові відбувалася вранці ѹ увечері.

ків і сороміцьких прокльонів, наклавши кайдани, во-лікли сходами вниз до роздягальні, де така сама ек-зекуція починалася заново. Страшніс збито полков-ника Андрія Мельника, Богдана Зеленого, Євгена Зиблікевича, Миколу Бігуна, Антона Медведя, братів Ро-мана й Ярослава Барановських та інших. Скатовано до безтязм якусь молоденьку, всього сімнадцятилітню жіндівочку. Ці знущання тривали повні дві години, від 7 до 9 ввечері, після чого понівечених в'язнів відвезено до "Бригідок", кого до тюремного шпиталю, а кого просто вкинено в підземелля.

Все те сталося під боком державної прокуратори, покликаної законом до нагляду над в'язницями, та інших "сторожів права", що мали свої приміщення в бу-динку від фронту вулиці на тому самому подвір'ї. В історії не тільки польського, але й усього європейсько-го тюремництва, це просто унікат.

Як тільки розійшлася по місті на другий день, у четвер 17 вересня 1925 року, чутка про варварські ме-тоди в судовій тюрмі — в місті закипіло. Не припи-нялися телефонічні дзвінки в адвокатських канцеля-ріях і редакціях часописів, рідня, близькі і знайомі об-лягали їх, прохали інтервенції, допомоги. Делегація адвокатів в особах д-ра Степана Федака, д-ра Михайла Волошина і д-ра Олександра Марітчака пішла до суду прохати дозволу на побачення з в'язнями. Голова карного окружного суду, Гавель, дозволу не дав, при-кривався тим, що в'язні саме відбувають дисциплінар-ну кару, а в часі кари не вільно їм мати з ніким поба-чення. Тоді адвокати пішли до віцепрезидента апеля-

ційного суду, Лучкевіча. Цей вирішив, що дисциплінарні кари можуть позбавити в'язня побачення з рідними чи знайомими, але ніколи з оборонцями, бо воно належать до апарату виміру справедливості і як такі завжди повинні мати доступ до своїх клієнтів. Коли ж оборонці знову з'явилися в Гавля з цісю авторитетною заявою, він їм відповів цим разом, що йому нічого невідомо про якесь побиття в'язнів у судовій в'язниці, досі він не дістав щодо того ніякого урядового звіту чи повідомлення, домогався, щоб внести до нього прохання на письмі.

Так минув ще один день. Зараз уранці 19 вересня колегія оборонців з готовими письмовими проханнями ставилася у главі суду, а він їм знову іншої заспівав: проти запроторених у льохах "Бригідок" політичних в'язнів ведеться слідство за бунт з § 81 карного закону і побачення може дати тільки слідчий суддя, залежно від того, чи стан слідства дозволить, щоб говорити з підсудними, чи ні, навіть у його приявності. Оборонець д-р Степан Федак пішов до слідчого Ліндерта, в котрого руках лежала ця справа, і зажадав побачення з в'язнем Андрієм Мельником. В якій справі? Дотично майбутнього судового розгляду відклику до Варшави і щодо голодівки. Ліндерт погодився, зазначивши при тому, що не дозволить говорити про нічого іншого. Додав теж, що він чув, наче б то інші оборонці теж хотіли бачитися з тих самих причин з другими в'язнями, отож нехай усі вони зберуться о год. 12.30 в "Бригідках", він це полагодить за одним махом.

Точно в визначеній годині ждали на суддю Лін-

дерта в "Бригідках" адвокати д-р Степан Федак, д-р Іев Ганкевич і д-р Олександер Марітчак та судовий оборонець Л. Петрушевич. Суддя, разом зо своїм протоколянтом, зник за дверима начальника в'язниці і сидів там повну годину, а коли вийшов, погодився дати побачення одному лише д-рові Федакові і тільки з в'язнем Андрієм Мельником. Всім іншим відмовив. Тут вмішався директор карного заведення — навіть з самим тільки інж. Мельником не може відбутися побачення, заборонив це в'язничний лікар, д-р Гайзіг, з уваги на стан здоров'я в'язня. Тоді заявив д-р Федак, що саме з тієї причини ще більш необхідно йому бачитися з інж. Андрієм Мельником, бо, можливо, прийдеться вислухати його останньої волі. Він звідсіля не вступиться, хіба його силою винесуть.

Знову почалися переконування, переговори, телесфонічні розмови, конференції з д-ром Гайзігом — д-р Федак уперся і таки добився свого. В товаристві судді Ліндерта та його протоколянта повели його до тюремного шпиталю. І тут очам його представився страшний вид. На ліжку з трудом сидів, підтримуваний шпитальною прислугою, інж. Андрій Мельник, його якраз змивали намоченою в теплій воді губкою. На обличчі закривавлені сліди від ударів закаблуками, праве око вилізло наверх. Говорити він міг тільки з великим зусиллям, уривчастими словами. Стільки встиг лише сказати, що мабуть відбито йому легені, бо плює кров'ю. Євген Зиблікевич, також змасакрований, що сидів на сусідньому ліжку, звернув увагу д-ра Федака на плечі інж. Мельника. І справді, коли д-р Федак піdnіс

на в'язнєві сорочку, всі побачили одну велику чорну пляму, тут і там продерту кров'ю живої рани. Чогось такого не сподівався навіть суддя Ліндерт, бо йому відобразило мову, опам'ятався аж тоді, коли полк. Мельник почав розказувати, як знущалися над ним і над іншими в'язнями. Ліндерт негайно заборонив дальшу розмову і казав усім вийти з кімнати.

Кілька днів пізніше, після впертих заходів і настірливих старань удалось оборонцеві Євгена Зиблікевича і адвокатові д-рові Олександрові Марітчакові, дістати побачення зо своїм клієнтом і від нього протоколарно списав він такі інформації:

"Дня 16 вересня ц.р. напали на мене у в'язниці при вул. Баторія кілька дозорців"). Били мене переважно по голові і переламали мені носову хрястку. Опісля вибили мені один зуб і другий надрушили, завдали теж тяжкі рани на обличчі. В наслідок тих побоїв пустилася мені кров з уст та з носа і запухла долішня щока та ціла долішня частина обличчя. Рівночасно тюремники старалися звалити мене з ніг ударами кулаків під коліна і копали чоботами по ногах, від чого зали-

- 9) Читач паневно запідозрить, що на означення в'язницій служби вживануться в цій книжці різні назви: тюремник, в'язничний сторож, ключник, тюремний наглядач, стражник, дозорець. Урядова польська назва була: в'язнична сторожа — в'язничний стражник. В поточній мої вживаніся теж назви дозорець, ключник. Перша гід того, що він пильнував в'язнів, друга, що відчиняв і замікав двері ключем. В тюремній говірці прийнялася назва "клявіс". Це латинське слово і невідомо, яким чином забрило воно до словника постійних тюремних будальців.

шилися рані до сьогодні. Котрі саме тюремники "займалися" мною, тяжко мені сказати, бо закинули мені плахту на голову.

Так збитого вкинули мене до льоху, зомліло-го змили зимною водою і залишили на сирій долівці в пивниці. Від лежання в темниці взяла мене простуда, до тепер відчуваю щипіння і болі в грудях. Від биття по лиці хитається в мене більша частина зубів.¹⁰⁾

Євгена Зиблікевича оглянув найперше в'язничний лікар д-р Гайзіг, а потім судово-лікарська комісія. Оглядини були такі тенденційно-поверховні, що виглядали просто насміхом над в'язнем. Обурений такою поведінкою в'язничних і судових лікарів Зиблікевич запротестував проти неї і покинув лікарський кабінет тюремного шпиталю в "Бригідках".

Того самого дня пополудні оборонці відбули нараду, що їм дали діяти. Вислали телеграму до Ліги Націй у Женеві і написали донесення до державної прокуратури з домаганням слідства та покликання винуватців до карної відповідальності. Присутній на нараді сенатор Михайло Черкавський зобов'язався на найближчому засіданні сенату внести інтерпеляцію до міністра справедливості. Посол Я. Войтюк з комуністичної фракції взяв на себе заходи в імені в'язнів-комуністів і зараз же вислав листа до міністра справедливості Жихлінського.

Телеграмою до д-ра Степана Федака з вівторка 22 вересня 1925, сенатор Черкавський повідомляв:

10) "Літо", ч. 213, п'ятниця, 25 вересня 1925 року.

“Інтервенчіював особисто в міністра справедливості сенатор Карпинський. Поставлено домагання:

а) вислати спеціальну комісію або делегата для розгляду подій у львівській тюрмі, з участю представника Української Парламентарної Репрезентації,

б) допустити до розгляду оборонців, приватних лікарів і зібраних ними доказові матеріали,

в) припинити в урядуванні директора¹¹⁾ судової тюрми та всіх виновників знущань над політичними в'язнями.

Сьогодні їде на слідство інспектор. Повинен допитати Вас, як свідка.

На решту точок міністер не погодився. Ставимо домагання на письмі.”

В цій оборонній акції, що піднімала суспільну думку на захист безоборонної людини, тюремними мурами відгородженої від вільного світу, не лишалася позаду й українська преса. Трбеа було великої мужності й відваги, щоб відверто піднести голос з обвинуваченням польської державної влади в ті часи. Не тільки нинічно пресу конфіскатами — газети рясніли білим плямами, звідки цензорський оловець скресляв цілі уступи — але й поліція та прокуратура присікалися за вся-

11) За австрійських часів управителя тюрми називали “директором”. Такий був його урядовий титул. За Польщі називалися воїни “начальниками”. В перших роках після заіснування Польщі термінологія ще не устійнілася. В пресі й судових актах Галичини можна було подибати назви і “директор” і “начальник”.

ку дрібницю, щоб дошкулювати редакторам і кореспондентам безпідставними арештами, обшуками, злобними дрібними преслідуваннями, від чого остохиднути могло життя. Що тільки сталося в краю — перші ревізії відбувалися в редакційних приміщеннях, перші арешти зачиналися від редакторів української преси.

Національна українська преса не тільки “з журналістичного обов'язку” або для інформації власної суспільності ставала на прою з окупаційним польським режимом. Робила це й тому, що в ті часи це була нерідко сдина трибуна, звідки можна було звернути свій голос до загорянчого світу. Хто хотів і настільки був зацікавлений політичною ситуацією в Польщі, щоб виробити собі правдивий образ про неї, той міг повини пригорщиками черпати свої інформації з опозиційної, в першу чергу української преси. В тих роках не було ще української пресової служби за кордоном, на зразок тієї, що й вела пізніше Організація Українських Націоналістів під назвою “Українська Пресова Служба” і потім “Націоналістична Пресова Служба”.

В рубриці “За тюремними мурами” щоденно подавалася хроніка всього, що діялося й робилося довкола побиття й оборони політичних в'язнів. Дуже часто тільки звідти можна було довідатися, як розгорталася акція, які прийнято заходи, хто був винуватцем і т.п., бо даремне було б шукати того в польських газетах, де не було нічого, крім лайки на “гайдамаків” і наклеїв на тих українських громадян, що вважали своїм обов'язком долути свій голос до оборонної акції.

Звідти дійшли до відома української публіки на-

звища осіб, що визначалися спеціальною "хоробрістю" в приборкуванні й побиванні безборонних в'язнів:

"Страшна подія в судовій тюрмі мала своїх виконавців в особах директора карного заведення "Бригідки" Маєвського¹²), асистентів тієї ж в'язниці Гурского й Оруцького та десятюх в'язничих сторожів, що у "восиному поготів'ї" з'явилися в в тюрмі при вул. Баторія.

В нашім посіданні є докладний опис усіх "героїв", побідників над нещасними в'язнями, і їх гуманних функцій. Та з уваги на вперте становище прокурора мусимо стриматися з їх описом у крайовій пресі. Видно прокурор с тої думки, що краще буде, коли освітленням подій і відносин у львівській та інших тюрмах займеться закордонна преса.

На цьому місці згадасмо тільки, що на деяких в'язнів наложено дисциплінарну кару таки

12) Маєвський був хитрий чоловічок, українець з походження, що відрікся своєї вірні її національності. Вилів він хвостом на всі боки і з кожним хотів жити в злагоді. Коли вернувся з Варшави, умудрився якесь приятнім шляхом добитися того, що в "Ділі" поміщену таку замітку: "Не пересуджуочи висліду слідства, що ведеться а справі подій у слідчій тюрмі при вул. Баторія ч. З 16 вересня ц.р., нас просять в міродатного джерела помістити, з виделених десі фактів виходить, що директор карного заведення "Бригідки" у Львові, Маєвські, з'явився критичного вечера 16 вересня post festum (після свята, т. зи. уже по всьому, прим. автора). Тим самим не міг він брати участі в загаданих подіях. Слід зазначити, що єдиний дир. Маєвські, побачивши одною з чолітніх в'язнів побитим і закриваленим, висловив свій жаль, що така подія могла мати місце в тюрмі." ("Ліло", ч. 217, середа, 30 вересня 1925 --- "Дрібна неправка").

в мурах судової тюрми. Політичних в'язнів, після відповідного "підготування", вкинено до вогких темниць. Редактор "Громадського Голосу", п. Остап Павлів, відсидів три дні. Романові Барановському призначено вісім днів і т. д.

Директор тюрми Масвські, під проводом якого відбувалася ціла та історія, був давніше канцеляристом апеляційного суду у Львові. Та вже тоді мусів проявити небуденні способності, коли його покликано на курс для директорів в'язниць у Варшаві й опісля призначено директором в'язниці "Бригідки".

В четвер 17 ц.м. Масвські виїхав до Варшави, щоб похвалитися своїми успіхами на тюремному ґрунті.

Ключників Стонжека і Дріблінга, що сильно „напрацювалися” ввечері 16 ц.м., призвав в'язничний лікар хворими і дав їм дводенну відпустку.¹³⁾.

13) "Діло", ч. 215, неділя, 27 вересня 1925 — "Хто робив "попрядки".

ІІ. РОЗДІЛ

В ОБОРОНІ ПОЛІТИЧНИХ В'ЯЗНІВ

Інтерпеляція сенатора Черкавського в сенаті. — Домагання слідчої комісії з донущенням оборонців та українських лікарів. — Протестаційне віче "Народної Організації Українців Міста Львова". — Комунікат ЦБ УНДО. — "Ходженіс по мукам" українських оборонців. — Судово-лікарська комісія без участі українців. — Самсобінацтво начальника "Бригадок". — Телеграма львівських оборонців до міністра юстиції. — Лист до Генерального Секретаря Ліги Націй у Женеві. — Невдачна спроба Варшави дисциплінарного слідства проти українських адвокатів. — Солідарність з українцями заграницьких робітничих організацій і протести проти білого терору в Польщі. — Навіть царський тюремний режим уважають більші гуманним. — Причини однодушної постави української громадськості. — "Розсатаний хам і кований чобіт."

Розписано сесію сенату в Варшаві і тоді мали відчитати інтерпеляцію сенатора Михайла Черкавського. З тою хвилиною, коли її виголошено чи відчитано в соймі чи в сенаті, ставала вона частиною діянь польських законодатніх установ і згідно з конституцією

можна було її надрукувати в часописах, не підлягала вона конфіскаті. У Львівській українській пресі з'явилася вона в четвер 24 вересня 1925 року, а звідти передруковували її уривками жидівські газети і покликалися на неї в своїх дописах кореспонденти закордонних пресових агенцій. Ось її повний текст:

ІНТЕРПЕЛЯЦІЯ

Сенатора Михайла Черкасського і товаришів до пана міністра справедливості в справі тяжкого побиття остаючих у слідчій в'язниці карного суду у Львові до числа справи V 7562124 Андрія Мельника, Євгена Зиблікевича, Богдана Зеленного й інших.

Дня 16 вересня ц.р. в часі перевоження називаних політичних в'язнів з тюрми при вулиці Баторія ч. 3 до карного заведення "Бригідки" при вулиці Казимираєвській у Львові, побито їх у брутальній спосіб і тяжко ушкоджено на тілі особами тюремного надзору, зглядно державної поліції, що виконували перевоження з доручення тюремних властей.

Згаданий факт трапився в будинку судових арештів при вулиці Баторія ч. 3 так, що поміщені там в'язні чули крик жертв, катуваних по-нелюдському, а деякі були навіть свідками подій.

Дня 17 ц.м. вранці вістка про побиття продерлася з в'язниці і дійшла до відома загалу та обононців вищезгаданих осіб. В наслідок цього обо-

ронці побитих в'язнів: д-р Мих. Волошин, д-р Олександр Марітчак і д-р Ст. Федак, звернулися до директора канцелярії Павловского, прохочи дозволу відвідати своїх клієнтів, а коли зустрілися з відмовою, по причині, що згадані в'язні відсиджують буцім-то дисциплінарну кару і тому бачитися з ними невільно, оборонці, не добачуючи законних підстав до такого розпорядку, звернулися до голови карного суду, Гавля, а потім до голови апеляційного суду, Лучкевича. Аж у наслідок тих інтервенцій і щойно 19 ц.м., цебто кілька днів по фактах, тільки д-р Степан Федак встиг виєднати дозвіл, щоб відвідати інж. Андрія Мельника, якого застав у в'язничному шпиталі карного заведення "Бригідки". При цій нагоді ствердив д-р Федак в інж. Мельника важке ушкодження тіла, а саме: на лиці численні сліди побоїв, під правим оком страшенне запухлу синю гулю, око вийшло назоверх, а плечі цілі посинілі, аж чорні. Інж. Андрій Мельник, в наслідок послаблення, встиг тільки слабим голосом ледве сказати: "Бачите, пане меценасе, як мене по-звірячому побили та змасакрували. Так сильно копали мене в лиці і в бік, що мабуть надірвали мені легені, бо плюю кров'ю. Не тільки мене побили, але й тягнули за ноги по всюму коридорі та копали." Євген Зиблікевич, що лежав біля нього, також недужий в наслідок побоїв, потвердив ці слова, пояснюючи, що коли побили їх та перевозили до карного заведення "Бригідки", ніхто ними не турбувався, а навпаки, вки-

нули їх до льоху і тому вони почали голодівку, щоб приневолити управу заведення зайнятися ними. Даліші признання інж. Мельника та Євгена Зиблікевича заборонив присутній при розмові слідчий суддя.

Слід зазначити, що по нинішній день не піддано побитих судово-лікарським оглядинам, щоб ствердити ушкодження, і взагалі не розпочато карно-судових доходжень проти винуватців. Факт проволікання відачі оборонцям дозволу побачитися з побитими, факт виточення проти побитих дисциплінарного поступування та вкінці факт, що передусім їм виточено вже карно-судове доходження за злочин з § 81 кримінального закону, вказує на те, що власті роблять настірливі зусилля, щоб затушкувати справу й уможливити винуватцям вийти безкарно.

Факт побиття в'язнів у такий бестіяльський спосіб і поведінка надзірних властей супроти того факту викликали в українському громадянстві цілого краю глибоке обурення і пересвідчення, що українське населення, а зокрема політичні в'язні с вийняті з-під права.

Підписані запитують пана міністра:

- 1) чи йому відомий повищий факт?
- 2) чи і які розпорядження він видав у цілі усунення цих зловживань і покарання виновників?
- 3) чи схоче пан міністер, з огляду на велике значення повищого факту, що голосним відгомо-

ном відбився серед українського громадянства і певно відіб'ється поза межами Речі Посполитої Польської та знайде відгук перед форумом міжнародних інституцій, покликаних стояти на сторожі людських прав:

а) вислати задля об'єктивного розсліду спеціальну комісію або делегата з далекойдучими уповноваженнями та допустити до участі в доходженнях репрезентанта українського клубу?

б) видати доручення комісії чи делегатові, щоб у кожному випадку під час наказаного слідства допускати заступників інтересованих у цілі уможливлення їм доставити матеріали, а зокрема ще допустити їх та запропонуваних ними лікарів до лікарських оглядін.

4. Чи схоче пан міністер, на основі представленого йому фактичного стану, розпорядити телеграфічно припинення в урядуванні директора в'язниці при вулиці Баторія ч. 3 і директора карного заведення "Бригідки" та всіх, які своїм недбалством чи злобою завинили в цім зловживанні?"¹⁴⁾

14) "Ціло", ч. 212, четвер, 24 вересня 1925 року. Для читачів зпоза Галичини, що мали б труднощі добре зрозуміти зміст інтерцепції, пригадуємо, що збережена ту і точно мова оригіналу інтерцепції. Українська іншомовна мова в Галичині тих часів було катамуна, неясна і малозрозуміла навіть для самої широї галицької публіки. Була це відбитка канцелярської стилістики з австро-німецьких часів, що перейшла пізніше крізь таке саме польське синто. До того, інтерцепції в варшавських сеймі й сенаті висловлювалися в польській мові і текст тут ще раз четвертів через дослівний його переклад на тодішню галицько-українську мову.

Не припинялися заходи і на місці у Львові. Народна Організація Українців Міста Львова скликала збори своїх членів на день 20 вересня. Прибули маси народу і збори перемінилися в багатолюдне віче. Схвалено піднести рішучий протест перед цілим культурним світом проти нелюдського знущання над політичними в'язнями. Віче закликало українську громадськість міста Львова виявляти живе співчуття жертвам польського білого терору.

Центральний комітет партії "Українське Національно-Демократичне Об'єднання" зібрався на спеціяльнє засідання в тій справі і випустив у світ такий комунікат:

"Дня 16 вересня ц.р. в арештах карного суду у Львові тюремна служба побила в нелюдський спосіб політичних в'язнів: інж. Андрія Мельника, Богдана Зеленого, Теодора Воробця та інших.

Судові й тюремні власті, замість припинити в урядуванні винуватців і потягнути їх до карно-судової відповідальності, наложили на побитих в'язнів високі дисциплінарні кари і всіми можливими способами намагалися перешкодити оборонцям побитих прослідити справу.

Центральний Комітет УНДО закладає перед цілим світом рішучий протест проти оцеї нечуваної в історії тюремництва масакри політичних в'язнів в арештах суду.

Центральний Комітет УНДО стверджує, що подія 16 вересня ц.р. в судових рештах львівського карного суду являється невідокремленою подією в трактуванні політичних в'язнів у Польщі, що воно є тільки яскравим вицвітом системи, яку в нововідродженній Польщі принароджується до жертв тієї системи. Поліція арештує самовільно, без судового доручення, поважних українських громадян і протизаконно передержує їх у поліційних арештах. Щораз частіше вже не лише поліція, але й тюремна сторожа допускається побоїв і знущань над в'язнями.

В судових в'язницях політичні в'язні трактуються нарівні зо звичайними кримінальниками, запроторюють їх до келій разом з карними злочинцями, робляться перепони в доставі домашніх харчів, часописів і книжок, не дозволяється користування проходами, примушуються до найнижчих робіт Судове слідство проволікається навіть уже не місяцями, але й роками.

Всі ці переслідування безборонних людей викликають щораз частіші голодівки політичників в'язнів, які влада старається ломити репресіями.

Словом — в'язні ставляться поза правом.

Тому Центральний Комітет УНДО, протестуючи проти жахливої події з 16 вересня ц.р., одночасно якнайрішучіше протестує проти системи, культивованої в молодій польській державі, якої вістря звернене в першу чергу проти українців та білору-

синів, що завдяки обставинам моменту опинилися в межах Польщі.

За Центральний Комітет УНДО¹⁵):

Д-р Дм. Левицький
голова

Володимир Целевич
секретар

Тим часом оборонці безупинно мандрували між судами, в'язницями, прокуратурою та всякими урядовими установами, не присипляючи справи. Тут кожна година мала своє значення.

20 вересня, не зважаючи на те, що була це неділя, внесено до державної прокуратури карне донесення на справників побиття політичних в'язнів з домаганням притягнути винуватців до судової відповідальнosti. Дслегація, зложена з адвокатів д-ра Михайла Волошина, д-ра Степана Шухевича і д-ра Степана Федака, відвідала надпрокурора Свободу, домагаючися допустити оборонців і приватних українських лікарів до судово-лікарських оглядін побитих в'язнів. Головний прокурор викручувався тим, що донесення переда-

15) "Ціло", ч. 217, середа, 30 вересня 1925 року. — "Проти знищень над політичними в'язнями". На жаль автор не міг знайти старих річичків органу української радикальної партії "Громадський Голос", щоб занотувати реакцію і становище Української Радикальної Партиї до справи переслідування політичних в'язнів у Польщі. Радикальна партія та її члени завжди підтримували за долею українських політичних в'язнів, і не тільки, бо їх у тих часах чимало членів радикальної партії належали ще до Української Військової Організації. В часі масакри іб вересня 1925 року силів у слідчій в'язниці при вулиці Баторія, якучи із процес редактор "Громадського Голосу" Остап Павліч, що також потерпів у цій по-громницькій акції тюремної сторожі.

но судові і допущення лікарів та інших осіб до судово-лікарських оглядин залежить тепер від слідчого судді.

Домагання оборони зібрано на письмі і занесено до віцепрезидента апеляції Лучкевича. Він перечитав їх, признав у принципі слушність обороні, обіцяв полагодити прихильно, як тільки прийде до нього урядовим шляхом повідомлення і звіт про події в тюрмі. Кожного дня ходив д-р Федак довідуватися, чи наспів уже до апеляції "урядовий звіт", а вкінці остообісіло це йому і він гострими словами висказав своє здивування, що в добі радія й електричності, коли за цей час навіть з Вашингтону можна було б дістати найбільш вичерпні інформації, цей "звіт" так довго йде з одного коридору до другого в тому самому будинку. Лучкевич розвів руками й нічого не відповів.

Домагання оборонців ішли по лінії:

а) побачення з усіми побитими в'язнями, щоб отримати інформації про побої і зачати на тій основі слідство проти виновників,

б) допустити українських лікарів до в'язнів, а зокрема дозволити, щоб інж. Андрія Мельника оглянув його приватний лікар, професор д-р Маріян Панчишин,

в) відпустити решту т. зв. дисциплінарної кари і надалі тримати в'язнів у нормальних в'язничних умовах,

г) можливості щоденного побачення з хворими, допомогти їм харчами у межах, дозволених лікарем.

Довгий і тяжкий бій прийшлося зводити обороні

особливо за лікарські оглядини в'язнів. Це відсувалося з дня на день, з години на годину, щоб тим часом присохли і зникли сліди побоїв і катувань.

Вже в понеділок 21 вересня 1925 року, ще перед годиною дев'ятою вранці, коли то приходили до своїх бюр слідчі судді, д-р Степан Федак чекав під канцелярією слідчого судді Ліндерта, щоб домагатися допущення до побитих українського лікаря. Суддя зам'явся і відсунув своє рішення до год. 10.30. Коли ж на цю годину прийшли до нього д-р Степан Федак, д-р Михайло Волошин та оборонець Лев Петрушевич — він дав їм відповідь, що судово-лікарські оглядини вже заповіджені. Але персвіде він їх без участі оборонців та приватних лікарів. Аж на сьомий день від побиття, у вівторок 22 вересня, суддя Ліндерт разом з судовими лікарями пішли до "Бригідок" оглядати побитих в'язнів у тюремному шпиталі. В тім же часі д-р Степан Федак притиснув до стіни президента апеляційного суду Червінського¹⁶⁾ і видобув від нього заяву, що нічого не стоїть на першкоді побаченню оборонців з побитими, годиться він теж на приватних лікарів при судово-лікарських оглядинах, під умовою, що оглядатимуть вони в'язнів у приявності судового лікаря і в'язничної управи.

Що варте було слово президента апеляційного суду в його підчинених, можемо собі уявити з того, що коли оборонець д-р Степан Шухевич прийшов до "Бри-

16) Перекинчик, ополячений українець. Хоч почував себе поляком, але, як говорено у Львові, до смерті залишився греко-католиком і ходив до церкви, а не до костелу.

"гідок" на побачення зо своїм клієнтом Василем Коваленком, урядуючий начальник в'язниці Клюк відмовився дати побачення. На поновний, телефонічний дозвіл президента Червінського, Клюк заявив, що у в'язниці він пан, ніякий Червінські не має йому тут нічого наказувати. Д-р Степан Шухевич побачитися з Коваленком не міг.

В суботу 19 вересня апеляція дозволила принести в'язням харчі. В неділю принесено їм молоко та всяку легку страву, дозволену лікарем для виснажених голодівкою організмів. Адміністрація це прийняла. Була неділя і Клюк того дня не прийшов до в'язниці. Коли ж у понеділок вернувся він, негайно відмовився приймати харч, мовляв, апеляційний суд не має права вміщуватися в його внутрішнє урядування у в'язниці.

Коли вкінці показалося, що всякі інтервенції це так, якби кидати горохом об стіну, оборонці рішилися винести справу перед прилюдну опінію, щоб під її на тиском змусити державну польську владу покарати виновників.

Вислали телеграму:

"Політичні в'язні у Львові голодують уже сьомий день з приводу не взяття до уваги найпримітивніших, законно обоснованих їхніх домагань. Управа тюрми наложила на них гостру дисциплінарну кару. Знесилених і гарячкуючих в'язнів вкинено до півничних келій, при чому їх побито й поранено. Коли оборона просила, щоб побитих оглянула лікарська комісія — їй відмовлено. Слідчий суддя дозволив на розмову з в'язнями в його

присутності, під умовою, що не будуть питатися, чи їх бито. Судові власті засланяються некомпетенцією. Просимо міністерство негайно прислати делегата для розслідування на місці причину й перебіг інциденту та переслухання оборонців."

Глушкевич, Аксер.¹⁷⁾

Відпис тієї телеграми отримали: редакція "Роботник", органу "Польської Партиї Соціалістичної", соймовий клуб "Визволене", соймовий клуб "Польської Партиї Соціалістичної", жидівський соймовий клуб і колишній міністер Станіслав Тугут. Текст її надруковано в багатьох польських і жидівських часописах.

В слід за телеграмою до Ліги Націй у Женеві, висланою від оборонців ще 17 вересня, зараз на другий день після масакри в тюрмі при вулиці Баторія, президія ЦК УНДО, за підписами голови, д-ра Дмитра Левицького, секретаря Михайла Струтинського і референта закордонних справ д-ра Олександра Марітчака, вислава французькою мовою листа до Генерального Секретаря Ліги Націй, Еріха Дрюмонда, з описом погрому у львівській тюрмі, докладними даними про самий факт побиття політичних в'язнів, змалюванням наслідків насильства над безборонними в'язнями. В листі запротестувала перед Лігою Націй проти нелюдської поведінки з політичними в'язнями в польській тюрмі та просила Лігу Націй причинитися до припинення таких надужиттів своєю інтервенцією в польськім уряді.

17) "Діло", ч. 213, п'ятниця, 25 вересня 1925 — "Телеграми оборонців".

Секретаріят Ліги Націй вислав копію цього листа до польського уряду з проханням дати вияснення. Правдоподібно польський уряд заперечив усьому, може обіцяв близче прослідити справу і на тому все закінчилося на форумі Ліги Націй.

На підставі версайського договору про охорону національних меншин кожному вільно було вносити прохання і зажалення до Ліги Націй. Польський уряд не міг за те поставити перед суд підписаних під петицією. Та й не дуже зручно було йому входити в процесування з головою політичної партії та її референтом зовнішніх зв'язків. Шукав він інших способів, щоб на них помститися. Пів року пізніше міністерство справедливості в Варшаві через прокурора апеляційного суду у Львові звернулося до дисциплінарної ради адвокатської палати з домаганням почати дисциплінарне слідство проти адвокатів д-ра Дмитра Левицького й д-ра Олександра Марітчака, бо

“зо змісту петиції, спертої на неправдивих або зловмисне перекрученых фактах, видна тенденція зогидити панівні в Польщі відносини перед заграницінми державами.”¹⁸⁾)

А вже ж, з того нічого не вийшло, перемогла товариська солідарність серед адвокатів, хоч і зажадала від них дисциплінарна комісія вияснень. Не один з адвокатів міг подумати собі: сьогодні тобі, а завтра це саме мені, краще не творити прецеденсу урядові встрявати

18) “Ліло”, ч. 166, п'ятниця, 30 липня 1926 року — “Відгомін зну-щання над політичними в'язнями”.

у внутрішню діяльність автономної професійної організації адвокатів.

Наслідком такої невгомонної рухливості українських адвокатів, редакторів та політичних діячів справа побиття політичних в'язнів не тільки не втихала, а навпаки, приймала щораз більший розголос і в Польщі і поза межами її держави. Все більше й більше можна було читати про "білий терор" у Польщі. В цих тижнях гарячкового піднесення серед української суспільності можна було ствердити, що й за кордоном лунали голоси солідарності з тими, що боряться проти польської брутальнosti і потоптання найосновніших людських прав. Англійське, французьке, німецьке, чехословацьке, норвезьке, бельгійське, австрійське та данцігське робітництво через свої професійно-станові та політичні організації підносили стихійний голос протесту проти білого терору в Польщі. Загально стверджувано, що такого однодушного протесту світ не бачив навіть коли засуджувано царський режим. Не бракувало й голосів, що вважали царський режим високо гуманним у тюремницькій ділянці в порівнянні з тим, що діялося в тодішній Польщі. І на нішо не здавалися офіційні польські заперечення. Навіть на письменника Стефана Жеромського, єдиного поляка, що зважився публічно осудити методи польської поліції в слідстві, наложено обов'язок опрокидувати і заперечувати факти насильств озброєних звірюк у людській подобі. У зв'язку з тим писало "Діло":

"Не перечимо, що в атмосфері прославлювання кнута тільки тому, що він є польським кнутом, тіль-

ки тому, що ті дикі звірюки, катожні типи, носять державні емблеми, може закам'яніти сумління навіть такої людини, як Стефан Жеромський.

Але просимо його завитати до Львова й удастися до "Бригідок", а там зможе він, якщо його допустить тюремний управитель, побачити завмираючих від побоїв людей, живі зразки дикого насилля."¹⁹⁾

Однодушна постава всієї української громадськості, всієї преси та всіх політичних організацій була випливом не тільки почуття національної солідарності і справою сумління, що обурювалося брутальністю нелюдської поведінки. За тих кілька років володіння "культурної" Польщі не одне вони бачили, не одне пережили і був час привикнути до речей, що від них деінде і за інших відносин волосся дубом ставало б на голові.

Та чомусь у громадській думці закорінилося переконання, що побої і знущання — це прерогатива поліції і що кінчаються вони з хвилиною, коли в'язень переступить поріг в'язниці. Раз вирветься він з рук диких і напів грамотних поліцай, раз стане він під опінію суду, то може він бути певний, що ані його життю ані здоров'ю не грозить нічого, що не спиралося б на обоснованому законом рішенні суду. Така була в світлі, і в галицькій Україні, віра в моральну силу справедливости.

Цитуємо далі за "Ділом", що відбивало загальний

19) "Діло", ч. 212, четвер, 24 вересня 1925. В своїй повісті "Іржедвіосне" (Провесна) Жеромські осудив побої польської політичної поліції у Львові та її комісаря Кайдана.

погляд галицької української суспільності на ту справу:

“Правда, тюремні правильники не все були проводжени в життя згідно з духом і буквою закону. Тюремні наглядачі, сторожі, службовики і взагалі т. зв. нижча служба, в почутті своєї всевлади нераз частувала штовханнями звичайних криміналістів, однаке не доходили чутки, щоб у судзвій тюрмі наглядачі, чи запрошені на “гостинні виступи” поліцаї кованими грубими цвяхами чоботами розправлялися з безборонними, у тюремних мурах запротореними в'язнями.

Не можна сказати, щоб тюремна адміністрація була скуча та дошкульності відношенні до політичних в'язнів, однак вони не виявлялися брутальними побоями, фізичним катуванням, сполученим водночас з нечуваними моральними терпіннями.

I тут минулої середи наступив перелім. Здоров'я і життя в'язня, політичного засудженця, інтелігентної ідейної людини, стало іграшкою звірів у людському виді — під боксом і патронатом суду.

... Не більй терор — як превенційний засіб — і не інквізиція — як своєрідний етично-релігійний досвід — тільки щось “нове”, споріднене з людоїдством проявилося минулої середи у львівській тюрмі. Розсатанілій, нестримно злочинний, “правом” режиму справданий дикий, щетинястий хам святкує свій сабат, воюючи кованим чоботом.”²⁰)

20) “Діло”, ч. 212, четвер, 24 вересня 1925 року, передова стаття “Кованій чобіт”.

III. РОЗДІЛ

ВЕЛИКИЙ ГАЛАС — МАЛИЙ ВИСЛІД

Приїзд делегата Скибінського з міністерства. — Його конференція з оборонцями. — Великих стів велика сила. — Штудерний комунікат “Польської Агенції Телеграфічної”. — Внесення Українського Соймового Клубу покликати слідчу комісію. — В тюрмі без змін. — Грозить нова голодівка. — Ревеляції посла Владислава Узэмбла в соціалістичному “Роботніку”. — Довкола інтерпеляції сенатора Черкавського в сенаті. — Міністер Пскоцькі відновідає. — Слідство проти політичної поліції у Львові. — Броншурка в обороні Кайдана. — “Дзинік Людови” викриває злодійства інспектора поліції Лукомського. — Кайдана і Лукомського звільнити з поліційної служби. — Нагорі дебатують, а випізу прикручують гайку. — Збірний лист політичних в'язнів. — Протестаційна голодівка в День Незалежності й Соборності. —

Супроти такого галасу, що значев'я счинився в краю і заграницею довкола побиття українських та інших політичних в'язнів у Львові, польський уряд не міг довше мовчати. Зволікав, скільки міг, думаючи, що все те пропретися й забудеться, та настав час, коли мовчан-

на пояснювалася признанням усіх тих закидів і Варшава рішилася зачати слідство.

До Львова вислано делегата міністерства справедливості Скибіньского. Що він робив і говорив на поліції в суді, в прокуратурі та в управах в'язниць — це лишилося тайною і не вийшло поза довірочні і недоступні для публіки його урядові звіти до міністерства. Але прийняв він оборонців, довший час конферував з ними та обіцяв перевести грунтовне й докладне слідство в справі побиття. Призначав слушними домагання політичних в'язнів, за котрі довелося їм голодувати сім днів і через це зазнали вони тяжких знущань від поліції і тюремників. На його думку ці домагання аж ніяк не стояли в суперечності з тюремним правильником. Видав наказ припинити дисциплінарну кару на в'язнів, скасував заборону подавати вичерпаним голодівкою в'язням харчі, дозволив на побачення з ріднею, на подаванням книжок і часописів. Проте ні словом не загадав, чи вжиті будуть якісь заходи, щоб покарати виновників львівської масакри, чи почнеться якесь слідство і чи дістануть покривдені сatisфакцію.

Наговорив купу облесних слів, наобіцяв ще більше — і з тим поїхав до Варшави.

Вже після його повороту до Варшави міністерство справедливості проголосило через Польську Агенцію Телеграфічну (ПАТ) такий штудерний комунікат:

“У зв'язку з подіями, що мали місце в слідчій в'язниці у Львові, п. міністер справедливості вислав окружного інспектора в'язниць, п. Скибіньского, який у днях 21, 22 і 23 вересня перевів слідство на

місці. В наслідок триваючих у львівській тюрмі експресів (?! — прим. редакції), в'язнична влада запорядила нове розміщення політичних в'язнів та ввела деякі передбачені правильником загострення у відношенні до декотрих в'язнів. При виконуванні цих запоряджень маніфестуючі в'язні визивно поводилися супроти тюремної влади і навіть проявили чинний опір. При усмирюванні демонстрантів потурбовано деяких в'язнів і тюремників. У зв'язку з тим делегат міністерства запорядив почати подрібнє слідство з метою устійнити справжні причини подій та потягнути винуватців до карної і дисциплінарної відповідальності, а одночасно, розглянувши зголошені в'язнями побажання, поручив, після порозуміння з президентом апеляційного суду, взяти на увагу ті домагання в'язнів, що їх признаконо слушними. Запорядження делегата міністерства привернули повний спокій і нормальний хід життя в тюрмі. У Львові перебуває директор карного департаменту міністерства справедливості, п. Гловацик. ²¹⁾)

Стільки всього в польській пресі у зв'язку з побиттям політичних в'язнів у Львові. Дуже соромливо й несміливо та неясно тільки соціалістичні газети передавали хід подій у львівських тюрмах. Решта мовчала, як води в рот набрала. Як було згадане, в європейських часописах друкувалися протести проти білого терору в Польщі, коментарі до них і статті на ту тему. Польща

21) "Ліло", ч. 221, неділя, 4 жовтня 1925. — "Події у львівській тюрмі в урядовому освітленні".

опинилася в дуже клопітливому положенні, рятувалася збірним листом польських письменників, а поза тим — мовчала.

Та не сиділа мовчки українська сторона. Ясно, що такий комунікат міністерства справедливості не міг задовольнити українців — кожен міг його по-своєму пояснювати. Щобільше, до деякої міри він звалював вину за ті події на самих політичних в'язнів.

І через те зроблено спробу поставити справу на державний порядок соймових нарад і довести до дебатів над нею, що давали б можливість писати про те в пресі без нараження на конфіскати, і не давати заснути прилюдній опінії. Посли українського клубу в Варшаві поставили таке внесення в маршала сойму, де, м. і., писалося:

“... Дотеперішнє поступування адміністративної та судової влад, а навіть поступування судово-лікарських чинників у цій справі, не дають запоруки, що представники державної влади належно її вияснюють.

Сойм, якому прислуговує право контролю над органами виконної влади, повинен сповнити свій обов'язок контролю саме в даному випадку та візвати до праці створену дня 19 лютого 1924 року окрему комісію²²⁾ для провірки системи поступування супроти в'язнів, під проводом посла Станіслава Тутугута, якої сойм дотепер не скасував.

Супроти того підписані вносять:

22) Мова про комісію, що її покликав до життя сойм після смерті Ольги Басарраб у львівських поліційних арештах 12 лютого 1924 року. Гл. про те близче в книжці “Власним руслом”.

Високий сойм зволить ухвалити: "Взвіасться соймову комісію для провірки поступування супроти в'язнів у тюормах на просторі Речіпосполитої, щоб прослідила справу побиття з дня 16 вересня ц.р. політичних в'язнів у слідчій в'язниці карного суду у Львові і висліди своєї провірки предложила соймові."²³⁾

Підписи.

Продовжування оборони політичних в'язнів усіма способами показалося тепер більш потрібне, як колине будь в іншому часі. Делегат міністерства справедливості вернувся до Варшави, предложив товстий рахунок за свою подорож — а у Львові все лишилося по-старому. Кілька днів тюремна адміністрація сиділа тихо, підобривши хвоста під себе, а коли виїхав зо Львова директор департаменту міністерства справедливості, Гловацикі, ще раз спровадився, що... Бог високо, цар далеко. До служби при політичних в'язнях приставлено тих самих тюремників, що перед кількома днями їх побивали й масакрували. Перенесено в'язнів назад у темні ноари, в найгірші камери цілої тюрми в самому низу "Бригідок", де вічний сумерк і вогкість. Замість на цілогодин-

23) "Діло", ч. 226, субота, 10 жовтня 1925 року. До кожної інтерпеляції вимагалася деяка кількість підписів. Українських послів і сенаторів було мало, бо Галичина не брала участі в виборах 1922 року. До українського соймового клубу входили тільки посли з Волині, Полісся й Холмщини. Частину їх ветували до комуністичного сеймового клубу і трималися, що національні посли мусіли проходити під інтерпеляціями в жандармських послів, даючи зате у відплату свої підписи під жандармськими інтерпеляціями.

ну прогулянку, випускали в'язнів усього на кільканадцять хвилин на в'язницькі подвір'я. Під усякими викрутасами та в супроводі грубої лайки відмовляли в'язням усяких, навіть найменших дрібниць, дозволених законом і тюремним правильником. За кожну дрібницю треба було боротися, існачес собаці з горла видирати. В кімнаті на побачення заведено новину. В отворах дерев'яної стіни, через котру розмовляють в'язні з рідними і близькими в часі побачення, вставлено подвійну дротяну сітку. Крім того в віддалі яких 75 сантиметрів поставлено дерев'яну перегороду, так що треба було кричати, щоб чути і розуміти себе в загальному гаморі відвідувачів. Побачення тривало тільки п'ять хвилин — ключник тримав годинник у руці, відмірюючи час.

А в тім же самім часі Штайгер сидів у ясній камері на горішньому поверсі, побачень діставав, скільки хотів, в окремій кімнаті без сітки. Дозволено йому подавати домашні харчі, але й такі люксуси, як овочі, чоколяду, цукерки — і навіть алькоголь!

Не диво, що нова голодівка висіла в повітрі. Хоч і страх збирав на думку про неї, та не було іншого виходу. Вона й почалася дня 22 жовтня 1925 року і тривала там разом недовго, усього чотири дні. Посол Самійло Підгірський інтервенював у міністерстві справедливості в Варшаві 24 жовтня, звідти вийшов телефонічний наказ полагодити справу і дня 26 жовтня адвокати д-р Маріян Глущкевич та д-р Лев Ганкевич пішли до глави карного суду і він визначив до того судового радника д-ра Казімржа Ангельського. Всі разом переговорювали з в'язнями і після запевнень, що самоволя тю-

ремної влади була вкорочена і контроля над нею збільшена, голодівку припинено.

Чи дуже поправилися відносини в тюрмі після тієї голодівки? Куди там! Та вже не сила була в скорому часі третій раз до неї забіратися. Не тільки, що непсмірно виснажувала вона організм в'язнів, але й успіх її залежав від того, як поставиться українська суспільність на волі, чи не збайдужніс, чи дасть підтримку в'язням. Це вже два рази впродовж кількох тижнів заявляли вони голодівку і лякалися, щоб не перетягнути струни, домагаючись третій раз допомоги від громадськості.

Занепокосння тюремними відносинами почало проявлятися також і серед польської суспільноти. Вже не тільки політичні в'язні протестували голодівками проти нелюдяної поведінки і надужиття в'язничної адміністрації, що була Богом і царем за тюремними мурами. Тут і там спалахували бунти кримінальних злочинців, т.зв. посполитих в'язнів. Серед них не було ніякої організації, вибухали вони спонтанно, під впливом місцевих відносин і брутальності тюремників. Годі було втримати це в тайні, вістки про бунти просякали до газет і хоч як обережно їх редактували, все таки свідчило це, що не все в порядку в польських тюрмах, що цей стан не то що не поправляється, а навпаки, з кожним днем погіршується.

Рубець тієї тасмниці частинно відхилив один з редакторів "Работника" і посол до сейму Владислав Узэмбло. Був він також членом покликаної свого часу сеймової комісії для прослідження відносин по тюрмах

і поліційних арештах. Про неї затихло і невідомо було, чи перевела вона слідство, чи дійшла до якихсь висновків і чи взагалі ще існує. Цей то Узэмбло помістив у "Роботніку" передову статтю про тюремні справи і кинув нею промінь світла на понурі відносини в відродженні Польщі:

"В лютому 1924 року, наслідком низки посольських внесень, сойм доручив спеціальній комісії розслід відносин, що панують у в'язницях. Від того часу минає вже другий рік. Публічна опінія Польщі нічого не знає про вислід праці соймової комісії, дарма, що комісія покінчила відвідувати тюремми фактично восени 1924 року, оглянувши 28 в'язниць у 23 місцевостях та розслідивши становище 10,137 в'язнів з загального числа 30,302, згідно з урядовою статистикою з 4 липня 1924 року, в тому положення 783 т. зв. політичних в'язнів з загального числа 1476."²⁴⁾ Як член тієї комісії, я вичерпав усі засоби, щоб склала вона соймові звіти зо своєї роботи. Успіху я не мав. Тим часом затримувати в тайні протоколів комісії причиняються до наглядного погіршення в'язничних відносин. (Підкреслення автора статті): Повторюю: відносини в польських тюрмах від 1924 року змінилися на гірше. Тверджу це не тільки на підставі враження колишнього міністра Тугута за час його уря-

24) Насправді число політичних в'язнів було без горівнання більше. Статистика не враховувала туди справ, що заторкували напр. розбідку, збройні напади й експропріації, диверсійно-партизанську діяльність і т. п.

дування в 1925 році, але й на підставі того, що доходить до нас з в'язниць Св. Хреста, Ломжі, Перемишля, Любліна — де масмо до діла не тільки з домаганнями в'язнів, підпертими голодівками, але і справжніми бунтами з проливом крові...

Комісія могла ствердити, що в Самборі, де півтора року тому була кривава розправа з в'язнями, тюрма була цілий рік неопалювана, а білизну не змінювано місяцями.

Предметом заінтересування комісії була також смерть Ольги Басараб у поліційних арсонах у Львові. Комісія мала кілька десят скарг на побої і знущання над арештованими через комісаря Кайдана. Кілька з них показували ранні від побоїв. У зв'язку зо скаргами в'язнів, що їх тортурували Кайдан, судова влада переконувала комісію, що це неможливо, бо в кабінеті Кайдана навіть нема контакту до електричного струму. Однак комісія, оглядаючи кабінет Кайдана, знайшла там електричний контакт, вкручений до оправки, де повинна бути лямпа...

У львівській поліції бачили ми виразні знущання над в'язнями з боку судового урядовця Кравса...²⁵⁾

28 жовтня 1925 року обговорювано в сенаті інтерpellляцію сенатора Михайла Черкавського в справі тяжкого побиття у слідчій в'язниці у Львові членів Української Військової Організації, політичних в'язнів Ан-

25) "Роботник", ч. 292 з 24 жовтня 1925 — "З приводу бунтів у в'язницях".

дрія Мельника, Євгена Зиблікевича, Богдана Зеленого та інших.

Міністер справедливості Пехоцкі відчитав роз'яснення свого попередника на тому урядовому пості, оправдував в'язничну сторожу, що мусіла вона вживати фізичної сили, щоб утихомирити в'язнів, бо не хотіли вони підкоритися в'язничному регулямінові. В тій справі ще далі ведеться слідство, влада перенесла в'язничного урядовця Мроздовського до іншого відділу і припинила в урядуванні декількох тюремників.

В одній з соймових дебат над справою тюремництва в Польщі забирає голос також жидівський посол Фростіг. З його промови довідуємося про те, якої думки про ті речі, а зокрема про львівські поліційні арешти, був голова соймової комісії для прослідження тюремних відносин, колишній міністер Станіслав Тугут. Говорив посол Фростіг:

“... Коли мова йдеється про тортурування в'язнів у львівській поліції, то покликуюся на те, що заявив голова соймової комісії для прослідження тюремних відносин, опускаючи Львів: “Не знаю, чи закиди супроти львівської поліції не с частинно персбільшенні, але якщо б я коли небудь у моєму житті мав попасті до тюрми, то маю до Бога однієське прохання: Боже, ізбави мене від арештів львівської поліції.”²⁶⁾”

Не було це багато. Але створило в соймі й сенаті атмосферу, в котрій можливо було прийняти внесення

26) "Діло", ч. 237, п'ята 23 жовтня 1925. "Тюремниця".

про відновлення слідства проти катог політичної поліції у Львові, підкомісаря Михайла Кайдана²⁷⁾ й аспіранта Лабяка. Поставлено теж внесення, щоб звільнити зо служби коменданта державної поліції у Львові, Б. Лукомського.²⁸⁾

- 27) В обороні Кайдана вийшла інсігрована поліцією брошурка п-н "Садибом-філале великого письменника", де автор оправдувач поліцію перед закидами Стефана Жеромського в його повісті "Пржедвійосне". Читаємо там:

"Та згодімся на те, що польська поліція сираці б'є арештованих, то від цього ще далеко до "гортування". Чи можете ви мені показати таку поліцію в світі, що в ляльках винадках не била б арештованих? Чи ви, пане Жеромські, уяніяте собі, що є десь потій з самих янголів? А може ви б хотіли, щоб польська поліція була ідеалом поліції, організацією, складеною з націонідей, національних як польською доброю та терпливістю?"

Нічого це Кайданові не помогло. В січні 1926 року міністер Гачкевич підписав звільнення зо служби підкомісаря Кайдана та інспектора Лукомського. Заповіджену теж даліші зміни у львівській поліції та львівському воєводстві.

Однак, по всій правдою, історії останній цвях у домовину поліційної кар'єри Кайдана забили не українці, аї настав не соймона комісія, зложеня з самих поляків, тільки жди. В часі процесу Штайгера вийшло наяву, що Штайгер дістав кілька ляпасів по обличчі від Кайдана. Слизькоязикий поліцієт, що виступав під дверима, пробовставеч, дійшло це до відома оборони, а огні перехресних пішань на суді поліціст мусін не призвати. З того приводу жди підняли несамовитий вереск, що від цього вдруге попадали б еріхонські мури. Можна собі уявити, які були дальша доля балакучого поліціста. Вбито Ольгу Еасареб — Кайдан лишився. Лесятки людей по страданні здоров'ям, моральними й фізичними тортурами — Кайдан далі сидів на сучасному місці. І треба було, щоб Штайгер закутиував двох ляпансів по фізіогномії — аж тоді по-летів Кайдан.

- 28) Моральну вартість коменданта львівської поліції Б. Лукомського розоблачили певеляції соціалістичного шоденика

Поки там нагорі йшли дебати про реорганізацію тюремництва, обмеження свавільства політичної поліції, інтервенції та всякі інші заходи, по тюрях майже без зміни залишався діяти старий режим і політичні в'язні далі благоденствували в голоді, холоді, серед лайок і підштурханців скажених собак у державних

"Дзенік" Людові". Виникло з них, що ще за австрійських часів Лукомського прогнали зо служби без права на пенсію. Якийсь Антон Кузинич зложив перед судом у Вадовицях засяяні показання про те, як Лукомські ограбив дім д-ра Германа Фінлера в Станіславові після того, коли місто зайняли російські війська восени 1914 року. "Дзенік Людові" якимсь чином винояв цю справу, роздобув відніс показання і надрукував їх повністю. Ось характеристичний уривок з них:

"По приході мескалів до Станіславова, явився в тому дому австрійський директор поліції Лукомські з російським капітаном Козальським, своїм заслужеником Фейріхом і двома поліцаями. Ночимо мого протесту війшли до менікія д-ра Фінлера.

... При виході їх з менікія я бачив, що Лукомські з товарищами исели по великому птачунку, завиненому в павір. В тих пакучках виніс Лукомські та його товариші срібну посуду і настільче срібло".

Проте, не всі перенікодило подіям не тільки зному прийняті Лукомського до служби, але й дати йому одне з найбільш відношідальних становищ у поліційному апараті. Може б сидів він на тому місці до своєї емерітури, якби особисто не вмішався в слідство проти Штайгера. Жиди і йому приспівали кінця.

Ось таку то креатуру призначено пізніше викладачем у правничому факультеті львівського університету. Його виклади про "техніку слідства" були низке всікої критики, то й не дивно, що заля світило пусткою і часами не було кому викладати. Ходив на них автор та деякі інші студенти, що мали відношення до революційних організацій і хотіли познайомитися з теоретичними підставами слідчих методів політичної поліції. Швидко ж вони покинули його лекції — нічого путного не могли з них навчитися.

службових мундирах тюремної адміністрації. Поволі, дуже поволі мінялися відносини, вимагаючи великих зусиль, морального терпіння і залишої дисципліни в організації політичних в'язнів. І тільки вряди-годи пробивалися глухі вісті про їхню долю крізь грубі тюремні мури. Та й то персважно хіба до оборонців і найближчої родини. Широкі кола української суспільності небагато про те знали, хіба що сталася подія, що сколихнула сумлінням навіть редакторів польських часописів і прокурорських цензорів.

На початку січня 1926 року "Діло" помістило листа за підписами кількаадесяти українських політичників в'язнів, що сиділи в слідчій тюрмі при вулиці Баторія ч. 3. Читаемо там:

"Ми, політичні в'язні в тюрмі при вулиці Баторія ч. 3, просимо не відмовити помістити в Вашому цінному часописі загадку про невідрядні відносини в тутешній тюрмі.

Дуже помилявся б той, хто думав би, що виведення на денне світло невиносних умовин у положенні політичних в'язнів тутешньої тюрмі та самоволі в'язничної служби мало якийсь успіх і привело до змін на ліпше. У час різних візитацій варшавських делегацій дійсно могло здаватися, що прийде нарешті край тим дошкульним неправильностям і то на довший час. Однака візитації минули, справа знущання над політичними в'язнями перестала бути голосна і відносини в тюрмі війшли знову в давнє своє русло."

Далі в'язні передавали різні подробиці з тюрем-

ного побуту, облічені на те, щоб дратувати їх та морально ім дошкулювати: заборона прогулянок, наруга лікарів, холод у зимі, брудне й подерте білля, безчисленні дисциплінарні кари за всяку дрібницю, приміщення в найтемніших і найвогкіших камерах з північної сторони, куди ніколи не заглядає сонячне проміння, припинювання харчових подач зо світа, провокаційна поведінка тюремної сторожі, що на кожному кроці шукала собі зачіпки і т.п.

Як протест проти того і як пригадку про себе української суспільності, політичні в'язні об'явили одноденну голодівку в день свята Соборності і Незалежності 22 січня 1926 року²⁹).

29) "Діло", середа, 22 січня 1926 --- "З тюфчи -- лист до редакції."

IV. РОЗДІЛ

ОСТАННІЙ АКТ ТЮРЕМНОЇ ДРАМИ

Процес Андрія Мельників за "бунт у в'язниці". — Сильне враження після допиту полк. Мельника. — Всі стверджують брутальній розгут тюремників. — Миколу Бігуна і Теодора Воробця понереджували про масакру. — Зудар Євгена Зиблікевича з главою трибуналу. — Що сказав начальник в'язниці Кольбергер? — Брехні тюремних наглядачів. — "Герой" Дріблінг утік до Янова. — Не тільки оборона, але й суддя йому не вірить. — Адвокат д-р Михайло Волошин заганяє його в сліпий кут. — Низка доказових внесень оборони. — Суд усі відкинув. — Що хотіла доказати оборона? — Кому потрібний цей процес? — Посліх трибуналу і прокурора. — Всіх підсудних звільнено від вини й карі. — Чи справді "останній акт" і "остання тюремна драма"? —

Львівська тюремна драма кінчалася в тому самому будинку, де й почалася, в т. зв. малій залі окружного карного суду при вулиці Баторія ч. 3 у Львові. Перед звичайним трибуналом окружного карного суду, цебто без участі присяжних судів, на день 20 травня 1927 року призначено судовий розгляд справи проти десятка

політичних в'язнів, обвинувачених у порушенні § 81, 82 і 312 карного закону. Злочин стався ніби-то в той спосіб, що підсудні чинно протиставилися тюремним наглядачам у виконанні їхнього обов'язку, боронилися проти переведення їх до інших тюремних камер і потурбували при тому двох тюремників.

На лаві підсудних сиділи: 1. інженер-лісовик Андрій Мельник, ур. 1890 року, 2. студент прав Євген Зиблікевич, ур. 1895 року, 3. студент техніки Богдан Зелений, ур. 1900 року, 4. колишній старшина армії УНР Василь Коваленко, 5. студент філософії Микола Бігун, ур. 1901 року, 6. Гілель Кранц, ур. 1904 року, 7. шлюсар Ізраель Вайнштайн, ур. 1904 року, 8. студент техніки Роман Баравовський, ур. 1905 року, 9. студент техніки Теодор Воробець, ур. 1902 року і 10. фризієрський помішник Давид Кеппель, ур. 1903 року. З них Кранц подав себе за безвіроісповідного, Василь Коваленко — православний, всі інші — греко-католики.

Обвинувченого Андрія Мельника боронив адвокат д-р Михайло Волошин, Євгена Зиблікевича і Романа Баравовського — д-р Олександер Марітчак, Богдана Зеленого — д-р Семен Шевчук, Василя Коваленка — д-р Антін Павенський, Миколу Бігуна — д-р Лев Ганкевич, Теодора Воробця — судовий оборонець Герасимович, Кранца, Вайнштайна і Кеплера — адвокат д-р Акссер.

Главою трибуналу для розгляду цієї справи призначено радника Завістовського, як його прибічники сиділи судді Дворжак і Вальтер. Акт обвинувачення зладив прокурор Яніш.

Глядачів мало -- найближча родина, гурток знайомих і кільканадцять постійних бувальців на судових процесах. Зате журналістична лава заповнена вицерть, крім представників сбидвох українських щоденників, "Діла" й "Нового Часу", можна було бачити репортерів польських і жидівських газет, також пресових кореспондентів з інших великих міст Польщі.

Відчитано акт обвинувачення найперше в польській, а потім, на домагання підсудних, також в українській мові.

Допит почався від першого обвинуваченого, інж. Андрія Мельника.³⁰⁾ До зини він не почувався і дивувався, чому він з товаришами знайшлися на лаві підсудних, коли слідство почалося проти тюремників, поліцистів і в'язничних урядовців, а скінчилось на тому, що перед судом станули не справники, тільки жертви масакри з 16 вересня 1925 року. А як до того прийшло?

"Слідкуючи за політичними процесами в тих мурax, не раз і не два стрічалися ми з фактом побивання політичних в'язнів," — почав було говорити інж. Андрій

30) В українській мемуаристиці та в політичній літературі Андрій Мельник, відомий як "полковник Андрій Мельник", не як "інженер Андрій Мельник". Але в усіх судових актах і пресових звідомленнях з процесів виступав він, як цивільна особа з титулом інженера, а не як військова з рангою полковника. Тому нехай не дивується читач, що у цій книжці обидва титули, цивільний і військовий, тодішнього Заступника Начального Команданта УВО і пізнішого голови ПУН, виступають всуміш. Сам полковник Мельник просив своїх товарищів - співі'язнів, щоб у тюрмі не називали його "полковником", а просто "інженером Андрієм".

Мельник і в цьому місці перебив йому глава трибуналу, не дозволив змалювати тла тієї сумної події. Замість того поставив запит, чи в'язні співали.

"Так, були співи, — продовжував інж. Мельник, а причиною їх було бажання звернути увагу судової влади на исчuvане побиття політичного в'язня Василя Костинюка і довести до покарання поліції, бо ніколи не було кари за попередні вигадки побиття, їх завжди тушковано.

Словно тюремної влади я не зневажив, не тому, щоб дуже заслуговувала вона на пошану, тільки таких слів, як написано в акті обвинувачення, нема в словнику мосії мови."

Суддя: Чи ви ставили опір при перенесенні до іншої камери?

Обв. Мельник: 16 вересня 1925 року я був хворий і лежав у ліжку, коло години 3 по полудні мав я понад 38 ступнів гарячки. Була може шоста ввечері, коли ввійшов до келії ключник Марцінів і казав мені збиратися. Я заявив, що хворий, не можу встати. Марцінів зачинив двері і вийшов. За хвилину двері знову відкрилися і в камеру вскочило кілька тюремників. Один з них спитався: "Где ест Мельник?" Я зголосився. Кілька секунд пізніше прийшов старший ключник Малінськ. Не знав я, в чому діло і чого хочуть від мене. Але не було ради, поборов я ослаблення від гарячки і почав одягатися. В тій хвилині завважив я, що нема вже Євгена Зиблікевича і Богдана Зеленого, — вони разом зо мною сиділи в одній камері, — їх кудись виведено. В часі, коли

я одягався, ключник Станіслав Дріблінг відкрутив електричну лампу, в камері стало темно. Маліняк крикнув якийсь наказ, — я так був тим заскорчений, що навіть не дочув його добре, — тюремники кинулися на мене і почали бити. Перший ударив мене ключник Бор.³¹⁾

Після того виволікли мене з келії за ноги на коридор і так тягнули яких тридцять метрів, при чому били, де постало, і копали чобітами. В половині дороги закинули мені на очі простиравло і я вже не бачив, хто б'є. На сходах узяли мене під раменя, щоб легше нести, тоді скинув я якось простиравло з очей і перший, кого я побачив, був ключник Дріблінг. До того часу так він до мене як і я до нього ставилися коректно і чемно. Пам'ятаючи про те, заговорив я до нього, навіщо це і що зо мною чинять. Замість відповіді ударив він мене великим залізним ключем, від чого мені аж в очах потемніло.

Тим часом волікли мене далі, витягнули на подвір'я під каритку. Били безугавно, а під кариткою ще більше. Між іншими, дуже ревно ставився до свого діла ключник Сопель, залюбки користуючися чобітами.

Перед кариткою пролежав я кілька хвилин, заки мене туди вкинули. В середині побачив я Миколу Бігуна. Був я ввесь закриваний і тільки

31) Ключник Бор не мав долоні на одній руці, відорвала її українська куля на війні. За те чекавши єні українців і тяжко знущався над політичними в'язнями, та їй не злікни над політичними, залюбки побиваючи їх гумовою протезою, встановленою на місце долоні.

в одній сорочці, не дали мені докінчiti зодягатися в камерi. Бігун зняв з себе плащ і прикрив мене. Я був напів притомний, не бачив добре, хто ще в каритці, але пам'ятаю, що коли приїхали ми до "Брігідок", виносили мене з каритки Бігун і Зелений.

Занесли мене до льоху — на дверях камери встиг я завважити число 3. На бетоновій підлозі стояло ліжко без сінника і без дощок, тільки з заливними поперечками — стільки всього. Камера сповита мороком, годі було роздивитися. Від лихоманки і побоїв я ввесь тримтів, упав в обморок і очумався аж на другий день уранці.

Домагався я завести мене до лікаря. Спочатку ніхто на те не звертав уваги. Коли ж я настоюював, привели лікаря. Оглянув він мене — і не сказав ані слова. Там у льоху пролежав я два дні, четвер і п'ятницю, щойно в суботу перевели мене до шпитальної камери. Вперше тоді побачив я слідчого суддю, що прийшов до мене в товаристві д-ра Степана Федака.

Суддя: І ви не ставили ніякого опору?

Підсудний: Ані пальцем не рухнув. Якщо б дійсно ставив опір, мав би хіба відвагу до того признатися, тим більше, що це не принесло б мені исчести. Ані я, ані — так мені здається — мої товариші, не знали, чого від нас хочуть. Перехід з однієї камери до другої — буденне явище в тюремному житті, ми до нього звикли, ніколи тому не противилися, бо й не було підстави, то чому ж якраз у цьому одному випадку мало б бути інакше?

Оборонець д-р Михайло Волошин старався своїми питаннями висвітлити деякі подробиці, зокрема йшлося йому, чи в суматоці, яка тоді постала, не вдарив або не штурхнув когось припадково полк. Мельник, а далі, які ушкодження на тілі мав він, і накінець, чи ця демонстраційна акція принесла побажані наслідки.

Відповів на те полк. Мельник:

“Виключена справа, щоб міг я когось ударити, навіть нехотя або припадково. Перш усього, я був зморений та обезсилений кількаденною гарячкою. По-друге, це все сталося зіснацька, я навіть одягнутися не встиг. І далі, коли волікли мене по кам'яній підлозі і сходах, уся моя увага спрямована була на те, щоб захоронити голову руками. Руки на голові, за ноги тримають — як же ж я міг когось ударити?

Зламано мені одне ребро, підбіто одне око, на яке я довго не бачив. Рани були по цілому тілі від цвяхів у дерев'яній частині підлоги, по якій мене тягнули. Не кажу вже про синяки від чобіт. На нозі була рана, не знаю, від чого вона.

Все ж таки демонстрація попередніх днів осягнула свою ціль, побиття політичного в'язня Василя Костинюка не вдалося притайти, кілька днів пізніше прийшла до нього комісія на допит про побої, в такий спосіб це дійшло до публічного відома, вийшло поза тюремні мури і дісталося до преси.”³²⁾

32) Тут заподіяно гочко так, чк записав судовий репортер “Діла”. Однак, на підставі нотаток у щоденнику Богдана Зеленого, писаного кілька днів після тієї події, за свіжкої пам'яті і під її без-

Зацікавлення справою зростало, щораз більше людів з'являлося на залі, не ставало місця. Оповідання полк. Мельника, витримане в спокійному тоні, повне гідності й об'єктивності, зробило помітне враження на слухачів, журналістів і навіть на самих суддів. Мовчав і прокурор.

Цю жахливу картину доповнили інші підсудні характерними подробицями.

Богдан Зелений розказував подібно, як його попсредник. Били його на коридорі і на сходах. По дорозі, помимо сутінку в коридорі, пізнав він директора слідчої тюрми Кольбергера і крикнув до нього, щоб наказав тюремникам припинити биття. Кольбергер зніяковів, коли його відзначали, сказав найближчому ключникові: "Не вільно бити" — хто зна чи й чули його дальші, — обернувся до всіх плечима, щоб не бачити, що дістеться, а тюремники знову господарили по-своєму. Зеленому закидав акт обвинувачення, цо в часі суматохи на коридорі вкусив він у руку ключника Стонжку, а це ліппадало під додатковий параграф карного закону, як "легке ушкодження тіла". Насправді ж Зелений не мав того вечора до діла з Стонжкою, що храбрував на інших в'язнях, і перший раз побачив його аж тут у суді.

посегедім враженням, лякі подробині цієї картини ьянглядають трохи інакше. І Богдан Зелений і Евген Зиблікевич ще були в камері, коли тюремники кинулись на полк. Мельника. Стянули його з ліжка за ноги, а не несли два за руки і два за ноги, як це фальшиве говорить ключник Станіслав Дріблінг, волікли його і коридором і сходами вниз, не підхоплюючи на сходах під рамса. На коридорі Микола Бігун і Богдан Зелений вирвалися на мить з рук тюремників, кинулися до полк. Мельника, щоб поставити його на ноги, але ключники ударами їх відштовхнули.

Коли хотів він далі говорити і вияснювати, як це було тоді на тюремному коридорі, суддя перебив йому:

“Тут діло не в тому, чи вас били і хто бив, тільки в тому, чи ви ставили опір в'язничній службі!”

Підсудний Василь Коваленко теж не відбігав своїми словами від того, що вже було сказано. В камері сидів сам один. Нагло почув зойки і крики, підняв пальцем вічко “візитирки”³³⁾ і кинув оком на частину коридора. Бачив, як тюремники катували Зиблікевича, а другі волікли за ноги Андрія Мельника. Сподіваючися всього найгіршого, зодягнувся в плащ і спакував клуночком свої речі. Тільки впорався з тим, як розкрилися двері камери, ввійшов Маліняк і ще якісь незнайомі йому тюремні наглядачі, мабуть з “Бригідок”. Маліняк крикнув:

— Скинути плащ, лишити речі, виходити на коридор!

Батогом обуха не переб'єш — було б безглуздям боронитися самому проти щільнох тюремників. Коваленко без слова вийшов з камери, а тоді вовками кинулися на нього ключники й почали періщити, аж кості тріщали. Бачив, що били його Бор, Дріблінг та інші, накінець кинули на сходи, він покотився вниз, там підхопили його другі і далі гамселили, аж дудніло. Сам не знає, як сталося, що пережив це і не поламали йому костей.

На запит оборонця д-ра Павенського подав, що ще за царських часів доводилося йому сидіти в тюрмі,

33) Круглий опір у дверях, кудою ключники підглядали в'язнів.

але чогось подібного не переживав, не бачив і навіть не чував про таке.

Микола Бігун теж вийшов з камери на перший зазив і без ніякого спротиву, не маючи ніякої підозри. Проти побоїв не боронився не тому, щоб не хотів, але тому, що не міг. Все сталося так нагло, заскочило його. Коли кинувся на нього Дріблінг, а потім інші — вже було запізно думати про оборону, та й до нічого це не придалося б. Ще вполовднє того самого дня сказав йому посміюх Андржей Мацкула, що чув, як тюремники змовлялися між собою, щоб Бігуна побити. Не дуже йняв він тому віри. Немало ж усяких сплестень і поголосок ходить по тюрмі, якби переймалися ними — сам собі віку вкоротив би. Коли завезли його до "Бригідок", забрали в нього закривавлене білля і п'ять днів тримали в ізоляції, аж тоді допустили лікаря. Пізніше, вже в слідчого судді сказано йому, що підготовлялася втеча з тюрми, в зв'язку з тим усіх мали перенести на інший відділ і до "Бригідок", а що в'язні ставили опір наказам тюремної влади, цей опір треба було зламати силою і приборкати збунтованих в'язнів. Це очевидні нісенітниці, ніхто з них не збірався втікати.

Коли допитували Теодора Воробця та Евгена Зиблікевича, на залі дійшло до напруження. Воробець хворів у тюрмі та ще й тепер нездоровий. А тоді хвороба зламала його так, що лікар призначив його до шпиталю. Ще вполовднє того самого дня покликав його лікар до тюремної амбуляторії і настирливо, хоч загадково, казав:

— Найкраще зробите, коли зараз же звідсі заберестесь.

Аж після всього Воробець зрозумів, що ціла та масакра була заздалегідь підготовлена, передбачена і що навіть лікаря про неї попереджено.

Витягнули його з камери хворого й безсильного, ніякого опору не чинив та й не міг чинити, сам ледве тримався на ногах. Били ж його й копали неменше від інших, а найбільше ключники Шпулярж і Гречинські. Особливо цей перший подвізався в своїй лютті, аж один з тюремників відсунув його набік, сказавши:

— Цього не бий, він направду хворий.

Не мало це впливу на Шпуляржа — ще й досі пригадус собі Воробець його спотворене від люті обличчя — аж до самої каритки на подвір'ї частував його стусанами попід ребра.

Свген Зиблікевич зізнавав у неприсутності свого оборонця, зайнятого на той час процесом перед судом присяжних в іншій залі. Вини за ним нема ніякої. Не він, а ті, що мотлошили в'язнів, повинні станути тут перед судом. А де вони? Хай зголосяться сюди, щоб на їх одягові й руках усі побачили кров мордованих політичних в'язнів — закінчив схвильовано й піднесеним голосом. З того приводу дійшло до словного зудару між Зиблікевичем і главою трибуналу.

Авже ж, що він борсався і боронився, як міг, хто того не робив би в такому положенні? Було б дурне заперечувати, це дістється інстинктивно, в обороні життя. Інша річ, небагато це помогло, йому зав'язали очі і лупцювали до беспам'яти.

Другий день процесу призначено на допит прокурорських свідків. Були це самі тільки урядовці в'язницької служби і тюремні наглядачі. Власне, як слухно зазначив підсудний Зиблікевич, повинні вони виступати перед судом не в ролі свідків, тільки сидіти на лаві обвинувачених.

Першого покликано Мечислава Кольбергера, начальника слідчої тюрми при вулиці Баторія ч. 3. Повідомив його ключник Шевчук, що голосна демонстрація почалася з камери, де сиділи підсудні Мельник, Зиблікевич і Зелений. Вони вже були засуджені з справі "басарабівців" і, власне, не слід їм уже було сидіти в слідчій тюрмі, тільки в карному заведенні "Бригідки", тому й постановлено їх туди перевезти. Для тісі цілі спроваджено стражників з "Бригідок", а поліцію покликано для ескорти через місто, щоб запевнити безпеку для транспорту в'язнів. Керівником акції призначено аспіранта в'язничної служби Гурского з "Бригідок". Сам Кольбергер нічого нечув і не бачив, відомо жому тільки, що в'язні чинили опір, що цей опір в'язнична служба мусіла перебороти, але нікого при тому не била. Признає, що бачив Зиблікевича закриваленого і ніби то сам Зиблікевич заявив жому пізніше, що зробив дурницю, ставивши опір ключникам.

У тому місці піднявся з лави підсудних Євген Зиблікевич і закинув свідкові брехню, свідоме перекручування і фальшування його слів.

Тепер почався цікавий діялог між свідком та обороною:

Д-р Волошин: Чи ви допитували в'язнів про причину демонстрації і як та чому мало дійти до того "опору"?

Свідок Кольберг'єр: Ні, допиту я не переводив.

Д-р Волошин: І так без ніякого допиту відразу засудили ви їх на дисциплінарну кару?

Свідок: Так. Вистарчують до того службові звіти ключників.

Д-р Волошин: Яку ж кару ви їм подиктували?

Свідок: По п'ять днів відокремленої темниці для кожного.

Оборонець Герасимович: Чи було вам відомо, що Теодора Воробця в'язничний лікар призначав хворим і призначав його до шпиталю?

Свідок: Так, я це знат.

Оборонець: А чи вільно хворих в'язнів саджати в темницю?

Суддя: — не допускає до відповіді на це питання.

Д-р Волошин: Яка ж саме була причина тієї демонстрації в'язнів?

Свідок: Вони хотіли виробити пільги і привileї, не тільки для в'язнів, що вже сиділи довше, але і для тих зо справи Ботвіна²⁶), які щойно прийшли і мусіли бути ізольовані від інших, доки не скінчиться їхнє слідство.

24) Нафтула Ботвін, жил, член Комуністичної Партії Польщі і Комуністичної Партії Західної України, застрілив на вулиці у Львові 28 липня 1925 року польського поліційного агента, відступника від Комуністичної Партії Польщі, Юзесфа Цехноиского. Найвищий суд засудив Ботвіна на смерть, присуд виконано в

Весь час усі обвинувачені однозідно заявляли, що демонстрували вони наслідком і проти побиття політичного в'язня Василя Костинюка. Після тієї відповіді свідка Кольбергера попросив слова підсудний Андрій Мельник і ще раз підкреслив, що він особисто зголосився до директора в'язниці Маєвского, подав за причину демонстрації побиття Василя Костинюка і домагався слідства з того приводу. З тої розмови списано протокол за підписами Андрія Мельника, директора в'язниці і протоколянта, цей протокол повинен знайтися в тюремній канцелярії.

Кільканадцять тюремників — Соболь, Марцінів, Малінськ, Стонжка, Шеремета, Бор, Гук, Зайонц, Мрозовські та інші — співали в один такт, як під палочкою невидного диригента: був наказ перенести в'язнів, вони пручалися і противилися, перенесено силою, нікого ні пальцем не торкнуло, ніякого насилля не було, коли хто потерпів при тій акції, то тільки тюремні наглядачі. Нагло всі захворіли на заник пам'яти. Як тільки в ході запитів оборони або стверджень підсудних знайшлися на слизькому місці або небезпечному закруті — одна в них була відповідь: не пам'ятаю, це вже було давно.

А коли ввійшов на залю ключник Станіслав Дріблінг, публіка повитягала ший, як журавлі. Це ж той, що вкрився славою найбільшої хоробрости в мор-

суботу 8 серпня 1925 року вполудні.

В часі короткою слідства перед наглим судом Ботвін "засипав" багато своїх товаришів, у зв'язку з тим велися арештування серед комуністів у Варшаві й у Львові. У тюрмі їх називали "ботвінівцями", цебто прилученими до сирави Нафтули Ботвіна.

дуванні безборонних політичних в'язнів, ім'я котрого найчастіше згадувалося в усьому ході слідства і процесу.

Станіслав Дріблінг приїхав на суд з містечка Янова, куди перенесено його після масакри. Оборона спротивилися його заприсяженню — проти нього велося слідство в тій самій справі. Прокурор жадав заприсяження, суд не міг відразу рішитися. На запит глави трибуналу відповів Дріблінг, що нема в нього почуття ненависті до підсудних. А до Янова перенесено його на власне прохання. Йому погрожували відплатою, ізвіть завжди спокійний Мельник мав раз крикнути до нього крізь вікно:

— Пождіть, ми пімстимося!

Суддя: І ви так того перелякалися, що аж до Янова втекли?

На залі вибух сміх.

По нараді трибунал рішив заприсягнути свідка.

Після того Дріблінг описував події в камері ч. 24, де сиділи Андрій Мельник з товаришами.

— Ми просили, щоб вони вийшли, вони не хотіли і ми їх винесли.

Свідок разом з трьома іншими тюремниками виносили підсудного Андрія Мельника.

Суддя: А чому виносили ви Мельника невбраного?

Дріблінг: Мельник не хотів одягатися. Несли його чотири ключники, два за руки і два за ноги.

Суддя: Як же це, що аж чотири сторожі не мог-

ли дати ради одному в'язнєві? Дивно це виглядає...³⁵⁾

Одного тільки Василя Коваленка виправдував Дріблінг — він вийшов добровільно з камери, пруцячися почав аж нанизу, коли побачив, що будуть його вивозити з тюрми. На запит судді, чи Коваленко кидався на ключників, Дріблінг спочатку не міг собі пригадати, але потім ствердив, що ні.

Суддя: А чи вас хтось удалив?

Дріблінг: Як ми несли обвинувачених, то вони прукалися, боркалися, шаркалися і копали ногами на всі сторони. Під час того ми падали і вони з нами. Копнув мене в ухо один в окулярах — (оглянувся на лаву підсудних і показував на Кранца). А зрештою, ще вже так давно, що годі собі тепер пригадати, хто ще з в'язнів кидався і шаркався.

Потім додав, що ще копнув його, також в ухо, Теодор Воробець або Роман Бараповський, але котрий саме, того добре не знає. Також фризієр Кеппель шаркався, як його несли. Серед того сум'яття хтось укусив його в руку. Добре не пригадує собі, що робив Кранц, але пам'ятас, що впали йому окуляри з носа і Дріблінг підняв їх, щоб не розчавив хто ногами, і самий подав їх Кранцові.

Суддя намагався питаннями відсвіжити затемнену пам'ять Дріблінга і коли спитався, звідки взялися рани в Євгена Зиблікевича, зокрема на чолі, Дріблінг

35) Кривонесіяга. Свідок Дріблінг сайдомо, під присягою, говорив нечільно. В юденічнику Богдана Зеленого записано, що тюремники стягнули ізлік Мельника з ліжка за ноги і віссіть час волікли його, не дарши йому змоги піднятися на ноги, ніколи не несли його за руки й ноги.

без надуми відповів, що в'язні самі себе поранили. Вся заля загриміла сміхом — та й не диво, не то що люди, але й кури від реготу за боки бралися б від таких розумних відповідей.

Коли втихомирилася заля — настав найцікавіший момент цілого дня. Оборонець Андрія Мельника, д-р Михайло Волошин, заговорив до Дріблінга:

— Ви самі певно того не знасте, що підсудний Андрій Мельник подав про вас добре свідоцтво, як про того, що завжди коректно і чесно з ним поводився. Чи пригадуєте собі той момент, коли Мельника тягнули по коридорі і на сходах він відхилив закинене йому на очі простиralo, побачив вас коло себе і спітався: “Пане Дріблінг, що це зо мною роблять?”

По надумі, Дріблінг відповів на те:

— Так, щось собі пригадую. Пам'ятаю, як пан Мельник говорив до мене “пане Дріблінг” і ще щось більше.

Цю відповідь просив д-р Волошин запротоколувати дослівно. Вона послужить проречистим доказом, що підсудний Андрій Мельник не борсався і не пручався, як це представляєсь акт обвинувачення. Якби так справді було, то хіба не питався б він Дріблінга в такому моменті: “Пане Дріблінг, що це зо мною роблять?”

Кожному на залі, а в тому і прокуророві і членам трибуналу, ясно було, що пам'ятного дня 16 вересня 1925 року в слідчій тюрмі при вулиці Баторія ч. 3 масакру в'язнів підготовлено наперед, що побито в'язнів без потреби, бо вони ані не чинили опору, ані не мали потреби до того. Власне, на тому міг закінчитися цей

жалюгідний пресес. Але раз справа дійшла до суду. треба було використати кожну можливість, щоб висвітлити її всесторонньо і дати доказовий матеріал для пізнішої оборони інших в'язнів у подібних випадках. Тому оборона виступила з цілою низкою висесень на допущення перед судових доказів. В імені всієї оборони д-р Михайло Волошин запропонував покликати до суду і допитати таких свідків:

1. Яна Козу, колись тюремного наглядача, а тепер працівника фірми "Мазага" на Гаврилівці у Львові, на ствердження факту, що ще вранці 16 вересня 1925 року один з тюремних урядовців заохочував ключників, щоб "безоглядно й енергічно" поводилися пополудні при переношенні в'язнів. Не мають чого боятися, навіть з міністерства прийшов лист, що вільно бити в'язнів.

2. Базилього Добромільського, вислуженого тюремного наглядача, тепер працює у львівському магістраті при міських городах і плянтаціях, на факт, що критичного дня 16 вересня 1925 року він мав службу у слідчій в'язниці, бачив, як стражники при переношенні в'язнів били їх, хоч в'язні не давали до того ніякої причини.

3. Еміля Омелю, вулиця Тарнавських ч. 11, на факт, що він у критичному часі працював у канцелярії в'язниці при вулиці Баторія ч. 3, після побиття в'язнів бачив їхнє закривалене білля і читав протокол лікарських оглядін, де стверджено важкі побої в'язнів. А надто, ще вранці перед перенесенням в'язнів

чув він, як тюремники говорили між собою і нахваливалися, що "дадуть їм школи".

4. Остапа Павлова, редактора "Громадського Голосу", Львів, Ринок, ч. 10.

5. Миколу Білянського в Янківцях, пошта Глубічок Великий.

6. Давида Бреннера, Львів-Клепарів ч. 310.

7. Якова Кремера, Львів, площа Теодора ч. 5.

8. Авраама Гохберга, приватного урядовця, Львів. вулиця Джерельна ч. 34, всіх п'ятьох на факт, що в'язні без найменшого опору, на перший зазив виходили з камер і тюремники зараз же на коридорі, без найменшої причини, діймаво тих в'язнів побивали. Зокрема ж побили редактора Остапа Павлова, про котрого навіть один з тюремних наглядачів, старший ключник Маріян Марцінів, сказав, що він вийшов з камери спокійно і не чинив опору.

9. Д-ра Нементовского, лікаря в'язниці при вулиці Баторія ч. 3, на факт, що Андрій Мельник, перебуваючи в тамошній в'язниці, як хворий на груди, часто поважно підупадав на здоров'ї, голосився за порадою до свідка, як лікаря; що свідок ставив йому баньки й іншими способами його лікував, що в Андрія Мельника часто з'являлася підвищена температура-гарячка і свідок допоручив йому лежати в ліжку.

10. Базилього Подковіча, тюремного наглядача при вулиці Баторія ч. 3, на факт, що критичного дня 16 вересня 1925 року підсудний Андрій Мельник ще вранці жалівся, що він хворий, що свідок опісля зміряв йому гарячку, що термометр виказував 38 ступніз

температури, що свідок дав підсудному Мельникові на вигрівання та зобов'язався завести його на другий день до лікаря.

11. Н. Курася,

12. Н. Бора.

13. Н. Шпуляржа, тюремних наглядачів у тюрмі "Бригідки", на факт, що при переношуванні підсудного Андрія Мельника, в якому вони брали участь, він лежав у ліжку хворий, спокійно й апатично, і що ніяке образливе слово не впало з його уст.

14. Начальника в'язниці "Бригідки" Масвокого, на факт, що як підсудний Андрій Мельник, так і ті, що з ним прийшли до в'язниці, в яких називано "мельниківцями" — це все люди спокійні, ведуть себе гідно і прикладно та не виступають проти тюремного правильника.

15. Д-ра Стефана Федака, адвоката у Львові, вулиця Сикстуська ч. 48.

16. Д-ра Маріяна Панчишина, лікаря, Львів, вулиця Клушинська ч. 3., на факт, що перший — д-р Федак — відвідав побитого Андрія Мельника вже 19 вересня 1925 року, а другий — д-р Панчишин — дня 23 вересня і вони ствердили в обвинуваченого Мельника дуже важкі ушкодження: зламане ребро, розбите око, чорні від синяків плечі і тл.; що ті ушкодження не могли бути припадкові, тільки завдані навмисне; та що тодішні заподання Андрія Мельника, отже безпосередньо по факті, виразно підкреслювали, що його так важко побили тюремні наглядачі без ніякої

причини, бо він був тоді, 16 вересня, хворий, гарячкував і по аспірині лежав у ліжку.

17. Давила Горна, купця у Пйотркові, що сидів разом з підсудним Миколою Бігуном в одній келії, на факт, що критичного дня Микола Бігун, на заклик виходити з келії, сам добровільно одягнувся у плащ і на перший зазив ключника Гараби без найменшого спротиву негайно вийшов, а все ж таки його теж побито.

18. Д-ра Гайзіга, лікаря в'язниці "Бригідки", на факт, що після привезення Миколи Бігуна до "Бригідок" оглянув побитого, списав з ним протокол його оглядин — однаке того протоколу в судових актах цієї справи нема.

19. Юліяна Редька в Кам'янці Струмиловій на факт, що підсудний Теодор Воробець, як хворий і призначений до в'язничного шпиталю, дня 16 вересня 1925 року лежав у ліжку; коли ж його візвали, щоб вийшов з камери, Воробець заявив, що вийде як тільки прийде санітар і дозволить йому на те; що негайно по тій заявлі Воробця кинувся на нього цілий гурт ключників, ухопили його за руки й ноги, без спротиву з його сторони, виволікли на коридор і там його побили.

20. Відчитати всі протоколи судо-лікарських оглядин з актів справи ФР 3546/25^{**}).

21. Покликати Тадеуша Платко з в'язниці при вулиці Баторія ч. 3, як свідка на обставину, як волікли по коридорі й били підсудного Андрія Мельника.

36) Це були акти слідства прости спрважників побиття в'язнів, початого на донесення до прокуратури після масакри 16 вересня 1925. Слідства до кінця не доведено, принесено його, але в його актах були протоколи оглядин побитих.

Всі ті факти, що їх стверджують покликані свідки, мають, першоякісне значення для ствердження, чи справді підсудні провинилися з § 81 карного закону (бунт проти влади). Розглянути ті обставини доконче потрібно, тому оборона ставить внесення:

а) або негайно покликати тих свідків на цей процес і тут їх допитати.

б) або відложити судовий розгляд справи і відослати її до слідчого судді, щоб доповнив слідство, допитавши тих свідків і списавши з ними протоколи.

Прокурор Бондравщ, що у міжчасі підмінив свого попередника Яніша, спротивився внесеннюм, мовляв, вони або нічого нового не скажуть, крім того, що вже говорилося на процесі, або коли і скажуть, то це не відноситься до суттєвої сторінки провини підсудних, тільки до здогадної вини ключників і тюремних урядовців. А не вони тут обвинувачені за таке чи інше виконування своїх обов'язків, тільки підсудні за опір наказам тюремної влади.

Рівно годину нараджувалися судді трибуналу над тими внесеннями оборони. О годині 12.15 вернувся трибунал до залі і глава його проголосив рішення трибуналу: відмовити всім внесенням оборони. **Ані одного свідка, ані одного доказу невинності** не дозволено підсудним. Міг суд повірити свідкам оборони, або й ні, але найпростіше почуття справедливости вимагало, щоб дати можність підсудним боронитися й доказувати свою невинність, а не мовчки вислухати того, що написано в акті обвинувачення і що говорили прокурорські свідки, виновники їхнього побиття. Та що ж,

закон у Польщі — дишло, куди не повернеш, туди й вийшло.

Але чи не було це смішне домагатися справедливості в політичній справі від польського суду? Ані підсудні ані їх оборонці не малили себе надію, що суд притягне до відповідальності тюремних катог. Був уже час набрати досвіду за кілька років життя під польським володінням. Тут ішлося про щось інше.

Важко побито політичного в'язня. Власне, в тому моменті ще ніхто не зізнав, що йому закидають і з яких мотивів він діяв: національно-українських, чи комуністичних. Пізніше показалося, що Василя Костинюка судили в процесі Української Військової Організації, але свою діяльність виконував він на доручення Комуністичної Партії Західної України і разом з її членами повинен був відповідати перед судом, а не з націоналістами з УВО. Але був він політичним в'язнем, діяв з політичних спонук, за те його скатували і в його обороні підняли протест усі без винятку політичні в'язні слідчої тюрми при вулиці Баторія ч. 3, без різниці національності: українці, юди і навіть кілька поляків, бо більше їх не було. Протестували вони способом, незгідним з тюремним регуляміном — цьому ніхто з них не заперечував. Іншого способу не мали, всі дотеперішні протести й голодівки не приносили успіху. Ідучи на галасливу демонстрацію — до котрої прилучилися також і “посполиті” — політичні в'язні були свідомі і приготовані на реакцію тюремної влади. Вони могли передбачувати і справді сподівалися різних дисциплінарних кар. А їх не бракувало в тюремному

правильнику: часове позбавлення права листування, отримування книжок і часописів, побачень з рідними і близькими, отримування домашнього білля й харчів, права купувати тютюн, цигарки та інші дрібниці з тюремної крамнички, а далі т. зв. тверде ложе, щебто відібрання сінників на якийсь час, посадження в ізолятор тільки на хлібі й воді і вкінці темниця. Все те готові вони були прийняти во ім'я того, щоб помогти побитому товаришеві і захоронити інших, що після них попадуться до тюрми. І коли б пам'ятного вечора 16 вересня 1925 року прийшов на відділ політичних в'язнів урядовець тюремної адміністрації та подав їм до відома рішення начальника в'язниці покарати їх ізолятором чи темницею за крики і співи у їхній протестній акції, вони були б туди пішли, бо ж у тюремній дійсності це було самозрозуміле: безумним шаленством було б битися одному проти десятки за те, що запоряджено на основі в'язничного правильника і про що вони знали, що їх жде. Коли тюремники почали викликати їх з камер, то хоч це була незвична вечірня пора, багато з них думали, що ось і прийшла хвиля, коли повідомлять їх про наłożення дисциплінарних кар і, може, відведуть у темницю. Тому і не в думці їм було чинити спротив проти того. Пригадаймо, що майже всі вони, в передбачуванні того, зодягнулися в плащі, а Василь Коваленко приготовив навіть клуночок з іншими речами.

Але тюремна адміністрація вибрала незаконний шлях помсти і задоволення зміїної ненависті. Вистає згадати, що хоч у демонстрації брали участь не

тільки політичні, але і карні злочинці — а їх було далеко більше і гармідер могли викликати далеко голосніший — в акції 16 вересня 1925 року ані одного “носополитого” в'язня ні паліцем ніхто не торкнув! Все окошилося на політичних.

Тюремна адміністрація старанно підготувала акцію. Найперше психологічно, заохочуючи наглядачів, щоб не жаліли чобіт і не шкодували ключів, бо це пройде безкарно, навіть міністерство в Варшаві ніби на те погодилося. А потім організаційно: прикладавши юрбу тюремників з “Бригадок” і тічню поліцаїв з казармів поліційної резерви. Навіщо? Чи це вперше саджали в'язнів у карцер та ізолятор? Чи не вистачало до того місцевих ключників, щоб одного по другому викликати в'язнів з камер, напр., під претекстом, що йдуть до тюремної канцелярії, і тоді відводити їх, хочби й силою, до темниці? Ні, все те роблено з попереднім наміром, холодною премедитацією: ламати кості, торощити ребра, відбивати нирки й легені, позбавляти безборонних людей здоров'я надовго, а то й назавжди. Навіть в'язничних лікарів попередили, що може зйти потреба їхніх професійних послуг, і вони ще враці знали про пляновану на вечір масакру. Ніхто, та хіба вже цілком дурний і недоумкуватий, міг повірити, що вся та веремія счинилася спонтанно в останній хвилині під впливом розpacливого опору в'язнів.

Про те всі знали і в глибині свого серця всі вірили. Але тепер потрібно було ствердити це незбитими

доказами на судовому процесі і вивести на широкий світ публічної опінії.

І того лякається суд. Поліція, тюремна адміністрація, а з ними і прокуратура завели суд, м'яко кажучи, "під дурного хату". Цей процес так був усім їм потрібний, як торішній сніг. Про те зоріснувався суд уже в перших хвилинах допиту, після оборонної промови першого підсудного, полк. Андрія Мельника. Що міг дати Польщі цей процес? Ще по кілька місяців тюрми для підсудних, що й так уже були засуджені кожен на кілька літ? Але навіть засуд не міг вибілити нічим невіправданого насильства і брутальності тюремної служби в Польщі. З точки погляду політичної доцільності цей процес був зайвим, фальшивим кроком і треба було якнайшвидше спекатися його, погребати в стосі актів, щоб припадали порохом десь у архівах, доки не настане приписаний законом час, щоб їх знищити.

І від тої хвилі відчувався шалений поспіх, що з ним глава трибуналу поспіль з прокурором намагалися відбути й покінчити цю надзвичайно неприсмну справу. Свідків допитувано поверховно, прокурор майже не ставив їм питань. Нових доказів прокурор від себе не пропонував, а все, що поставила оборона — відкинено. Вже тоді суд носився з думкою звільнити підсудних від вини. Прокурор апеляції не зголосить, тим більше оборона, бо якже ж їй протестувати проти звільнення клієнтів? І так справу погребають, замкнути під сьоми печатками.

Під тим кутом і прокурор виголошує свою про-

мову: коротко, безбарвно, без патосу і красновічності. Жадав покарання підсудних, що ніби то ставили "гвалтовний опір", але ні хвилини не сумнівався, що суд їх усіх звільнить. Можна здогадуватися, що все те наперед було домовлене між трибуналом та прокурором.

До промов оборонців не прислухалися ні судді, ні прокурор. Тільки публіка уважно за ними слідкувала, зокрема за дуже доброю оборонною промовою д-ра Михайла Волошина, що поділив її на дві частини: в першій яскравими словами змалював відносини й по-дії в польських тюрмах, передусім у місцевих, львівських, а в другій зайнявся своїм клієнтом, інж. Андрієм Мельником. Закінчив недвозначним натяком, що не він, тільки хто інший повинен відповідати на цьому процесі з лави підсудних.

Інші оборонці промовляли коротко й річево, кожний у відношенні до свого клієнта.

О годині 5.30 увечері 88 травня 1927 року закінчився цей процес. Всіх обвинувачених звільнили через недостачу доказів їхньої вини. Як того можна було сподіватися, ніхто не зголосив відклику, забито кілок у справу раз на все.

Спustилася занавіса після останнього акту тюремної драми. Та чи останньо?

ДЖЕРЕЛА

- I. Новинки, статті, листи до редакцій, дописи кореспондентів, згадомлення з судової лалі, взяті з щоденника "Діло", Львів, річник 1925 числа: 193, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 217, 221, 226, 236, 237, 238, 241, 242, 269; річник 1926 числа: 18, 166; річник 1927 числа: 112, 113, 114, 119.
- II. "Роботнік", Варшава, 1925, число 292.
- III. Розчовіді та інформації полк. Андрія Мельника й інж. Богдана Зеленого, на підставі його тюремного щоденника.

Показник імен

- Аркас, д-р, адвокат 47, 67
Ангельські Казімеж, д-р, суддя 57
Барановський Роман, політичний в'язень 27, 35, 67, 81
Барановський Ярослав, політичний в'язень 27
Басараб Ольга, політичний в'язень 19, 55, 60, 62
Бігун Микола, політичний в'язень 22, 24, 27, 66, 67, 71, 72, 73, 75, 86
Білянський Микола, к. політичний в'язень 84
Бср, тюремник 71, 74, 79, 85
Ботвін Нафтулі, комуніст 78, 79
Бреннер Давид 84
Вайнштайн Ізраель, комуніст 67
Вальтер, суддя 67
Бойтюк Я., посол 31
Войцеховський Станіслав, президент Польщі 25
Волошин Михайло, д-р: адвокат 27, 38, 45, 66, 67, 72, 78, 82, 83, 92
Бондравш, прокурор 87
Воробець Теодор, політичний в'язень 41, 66, 67, 75, 76, 78, 81, 86
Гавель, президент суду 27, 28, 38
Гайзіг, д-р, тюрений лікар 29, 31, 86
Ганкевич Лев, д-р, адвокат 29, 57, 67
Гараба, тюремник 86
Герасимович, оборонець 67, 78
Глущкевич Маріян, д-р, адвокат 47, 57
Горн Давид 86
Гольберг Авраам 84
Гук, тюремник 79

- Гловаткі, делегат міністерства 54, 56
Гречинські, тюремник 76
Гурскі, аспірант тюремної сторожі 34, 77
Дворжак, суддя 67
Добромільські Базилі, тюремник 83
Дріблінг Станіслав, тюремник 35, 66, 70, 73, 74, 75, 79, 80, 81
Дрюмонд Еріх, секретар Ліги Націй 47
Жеромські Стефан, письменник 49, 50, 62
Жихлінські, міністер 31
Завістовські, суддя 67
Зайонц, тюремник 79
Зелений Богдан, політичний в'язень 22, 27, 37, 41, 61, 67, 69, 71, 72, 73, 77, 81
Зиблікевич Євген, політичний в'язень 11, 27, 29, 30, 31, 37, 38, 39, 61, 66, 67, 69, 73, 74, 75, 76, 77, 81
Кайдан Михайло, поліційний комісар 50, 52, 60, 62
Карпинський, сенатор 32
Кеппель, Давид, комуніст 67, 81
Клюк, начальник в'язниці 46
Коваленко Василь, політичний в'язень 46, 67, 74, 81, 89
Ковальський, капітан 63
Коза Ян, тюремник 83
Нольбергер Мечислав, начальник тюрми 66, 73, 77, 78, 79
Костинюк Василь, політичний в'язень 22, 23, 69, 72, 79, 88
Кравс, судовий үрядовець 60
Кранц Гілель, комуніст 22, 67, 81
Кремер Яків 84
Кузишин Антін 63
Курась, тюремник 85
Лаб'як, поліційний аспірант 62
Левицький Дмитро, л-р, адвокат 43, 47, 48
Ліндерт, слідчий суддя 28, 29, 30, 45
Лукомські Б., інспектор поліції 52, 62, 63

- Лучкевич, віцепрезидент апеляційного суду 28, 38, 44
Маскі, начальник тюрми 34, 35, 79, 85
Максимович Михайло 22, 23
Маліняк, тюремник 69, 70, 74, 79
Марітчак Олександер, д-р, адвокат 27, 29, 30, 58, 47, 48, 67
Марцініз Маріян, тюремник 69, 79, 84
Мацкула Анджей 75
Медвідь Антон, політичний в'язень 27
Мельник Андрій, полковник 19, 22, 23, 24, 27, 28, 29, 30, 37, 39,
41, 44, 61, 66, 67, 68, 69, 72, 73, 74, 77, 79, 80, 81, 82, 84,
85, 86, 91, 92
Мрозовський, тюремник 61, 79
Нсментовський, д-р, тюремний лікар 84
Ольшанський Тесфіль 25
Омеля Еміль 83
Оруцький, аспірант тюремної сторожі 34
Павенецький Антін, д-р, адвокат 67, 74
Павлів Остап, редактор 34, 43, 84
Павловський, судовий урядовець 39
Панчишин Маріян, д-р 44, 85
Петрушевич Лев, оборонець 29, 45
Псхоцький, міністер 59, 61
Підгірський Самійло, посол 57
Платко Тадеуш 86
Подільський Мирослав 92
Подковіч Базилі, тюремник 84
Потоцький Андрій, граф 13
Рачкевич, міністер 62
Редько Юліян, політичний в'язень 86
Свобода, прокурор 43
Січинський Мирослав 13
Скибінський, делегат міністерства 52, 53, 54
Соболь, тюремник

Сопель, тюремник 71
Стоніка, тюремник 35, 73, 79
Струтинський Михайло, редактор 47
Тугут Станіслав, посол 47, 55, 59
Узємбло Владислав, посол 52, 58, 59
Федак Степан, др, адвокат 27, 28, 29, 31, 38, 43, 44, 45, 71, 85
Фейріх, комісар поліції 63
Фишлер Герман, др, 63
Целевич Володимир 43
Фростіг, посол 61
Цехновські Юзеф, поліційний агент 78
Червінські, президент апеляційного суду 45, 46
Черкаєвський Михайло, сенатор 31, 36, 37, 52, 60
Шевчук, тюремник 77
Шевчук Семен, др адвокат 67
Шеремета, тюремник 79
Шпуллрж, тюремник 76, 85
Штайгер Станіслав 25, 57, 62, 63
Шухевич Степан, др, адвокат 43, 45, 56
Яніш, прокурор 67, 87

**СПИСОК ЖЕРТВОДАВЦІВ
НА ВИДАВНИЧИЙ ФОНД "СРІБНОЇ СУРМИ"**

за час від 1 травня 1967 до 31 жовтня 1968 року.

Балабан Віктор, Гюстон, Техас	\$ 3.00
Березецький Володимир, Чікаго	1.00
Бінішевський Михайло, Торонто	1.00
Д-р Бойко Йосип, Торонто	3.00
Гратків Г., Едмонтон	4.25
Валюх Анатоль, Клівленд	3.00
Винник Іван, Нью-Йорк	2.00
Бійтік Дмитро, Омаха, Небраска	1.00
Віндик Орест, Едмонтон	3.00
Вітровий Роман, Аллентавн, Па.	3.00
Войновський Петро, Ньюарк	3.00
Войтюк Микола, Філадельфія	1.25
Ганкевич Олекса, Чікаго	10.00
Гафткович Надя, Гартфорд, Конн.	5.00
Головата Степанія, Кантон, Огайо	3.00
Горпінка Анна, Норт Бетелфорд, Саск.	1.00
Гош Клявдія й Іван, Філадельфія	1.00
Гугель Олександер, Воррен, Міч.	2.00
Гіжовський Р., Австралія	2.33
Д-р Данилів Юрій, Торонто	7.00
О. прот. Двораківський Андрій, Нортгемптон	2.00
Деделюк М., Форт Віліям, Онт.	3.00
Дем'янчук В., Нью-Йорк	5.50
Дзуль Василь, Чікаго	3.00
Дзяба Михайло, Чіпман, Алта.	6.00
Дикан Іван, Філадельфія	4.00
Домбчевський Іван, Філадельфія	1.00

Дорожинський Павло, Нью-Йорк	2.00
Доронєвський І., Монреал	10.00
Думин Роман, Торонто	1.00
Жегестовський Петро, Філадельфія	1.25
Забродська Анастасія, Лінсінг, Міч.	2.00
Загачевський Остап, Рочестер, Н. Й.	5.00
Захарчук В., Вінніпег	1.25
Залць Ольга й Андрій, Торонто	3.00
Інж Зелений Богдан, Віндзор	5.00
Ір'ка Карпо, Торонто	5.05
Капицький Дмитро, Гвітбі, Онт.	3.00
Д-р Карпінська Софія, Нью-Йорк	7.50
Качмар Степан, Форт Віллем, Онт.	3.00
Кваснюк Дарія, Лесс Анджелес	1.00
Кий Василь і Ліда, Честер, Па.	1.00
Кінах М., Чікаго	1.25
Климюк Михайло, Вест Гілл, Онт.	1.00
Клиш Петро, Гамільтон, Онт.	2.25
Кобзяр Володимир, Гантер, Н. Й.	3.00
О. Коваленко Федір, Гартфорд, Конн.	1.00
Ковальський Євген, Норт Галедон, Н. Дж.	1.25
Д-р Коропей Йосип, Павтукет, Р. І.	3.00
Лабка Ярослав, Трентон, Н. Дж.	3.00
Лампіка Любомир, Трентон, Н. Дж.	1.75
Д-р Ласійчук Микола, Балтімор, Мд.	1.00
Лебедь Микола, Монреал	1.25
О. прот. Левицький Володимир, Міннеаполіс	3.00
Левкович К., Торонто	1.00
Інж. Мазурок О., Едмонтон	1.25
Майданський Онуфрій, Монреал	3.00
Макар Михайло, Філадельфія	1.25
Д-р Малиновський Степан, Детройт	3.00
Манчуленко Михайло, Су Сен Марі, Онт.	1.25
Манько Степанія, Ньюарк	1.00

Мореїцак С., Монреал	1.00
Мигаль Кость, Торонто	1.00
Д-р Михайлів Володимир, Нью-Йорк	10.00
Проф. Музичка С., Галіфакс, Нова Скотія	1.00
Д-р Мулик Іван, Сарнія, Онт.	3.00
Д-р Мовчан Юліян, Македонія, Огайо	3.00
Д-р Небелюк Мирослав, Саскатун, Саск.	8.00
Несторович Ярослава й Ірина, Бруклін, Н. Й.	3.00
Н. Н., Мек Еду, Па.	6.00
Н. Н., Чікаго	3.00
Новаківський Сидір, Філадельфія	3.00
Інж. Онишкевич Володимир, Нью-Йорк	5.75
Осадчук Дмитро, Бріджпорт, Конн.	3.00
Павліш Ілля, Чікаго	3.00
Д-р Падох Ярослав, Нью-Йорк	3.00
Проф. Паладійчук Степан, Торонто	3.00
Петрик Дмитро, Монреал	1.25
Пилипиншин Степан, Сиракюзи, Н. Й.	2.00
Повх Іван, Гаррісбург, Па.	3.00
Попадинець Марія, Монреал	2.00
Попадюк Володимир, Чікаго	7.00
Притуляк О., Монреал	4.00
Протасик Василь, Монреал	4.00
Д-р Рає Роман, Вассейк, Н. Й.	2.00
Ракочий Р., Торонто	3.00
Салій П., Торонто	1.25
Сачківський Д., Торонто	1.00
Семаковський Теодор, Гресь Вейл, Каліф.	1.00
Проф. Сенчина Ярослав, Торонто	8.00
Сеньківський Антін, Гейстінгс, Н. Й.	1.00
Симіонов Андрій, Ферфілд, Норт Дакота	2.00
Сироїд Василь, Еспанола, Онт.	7.50
Сікора Володимир, Детройт	3.00
Сірський Володимир, Торонто	10.00

Сітка В., Торсо, Квебек	1.25
Сковрон Володимир, Роял Овкс, Міч.	9.50
Совяк І., Торонто	1.00
Сся Володимир, Детройт	3.00
С. Т., Гамільтон, Онт.	3.00
Стахнів Андрій, Сіклервіл, Н. Дж.	2.00
Стебельський Іван, Денвер	8.00
Стельмащук Петро, Монреал	3.25
Стефанович Йосип, Бруклін, Н. Й.	3.00
Стецик Ірина, Торонто	6.00
Стирко Василь, Ля Саль, Квебек	1.25
Сукар Е., Монреал	2.00
Тарнавський Богдан, Бронсвік, Н. Дж.	3.00
Тишовницькі Олена й інж. Омелян, Льос Анджеles	5.00
Ткачук Григор, Клівленд	3.00
Трубич Василь, Бруклін, Н. Й.	1.75
Турчак Григор, Феніксвіл, Па.	3.00
Тліккий Олекса, Амгерстбург, Онт.	5.00
Ухач Богдан, Детройт	5.00
Фіголь Степан, Нью-Гейвен, Конн.	1.25
Хмельничук М., Драйден, Онт.	1.00
Хсхлач Іван, Монреал, Квебек	7.00
Худий Іван, Нью-Йорк	4.00
Циган Василь, Філадельфія	8.00
Чайковський Омелян, Філадельфія	3.00
Шпак Іван, Сієтл, Ваш.	3.00
Юськів Петро, Вал д'Ор, Квебек	1.00
Юшкевич Роман, Детройт	3.00
Яворський В., Детройт	1.25

ВИДАННЯ "СРІБНОЇ СУРМИ"

Зиновій Кініш: На порозі невідомого, спогади з 1945 року.

Зиновій Кініш: Перед походом на схід - спогади її матеріали до діяльності Організації Українських Националістів у 1939-1941 роках, частини I і II.

Зиновій Кініш: Розбрать - спогади її матеріали до розкоду ОУН в 1940 році.

Зиновій Кініш: Б'є диванадіята - спогади її матеріали до діяльності ОУН піперед лиці південно-західно-російської війни.

Бойданівки, повіт Скалат, його пригоди в бойниці - підставі записок і матеріалів Тадея Гордона.

Зиновій Кініш: В яскіні лева - українець у польському підпіллі.

Зиновій Кініш: За чужу справу, розповідь Михайла Козія з села винському пологі й у польській армії ген. Андерса.

Зиновій Кініш: Сирава Східних Торгів у Львові.

Зиновій Кініш: Важним руслом - Українська Військова Організація від осені 1922 до весни 1924 років.

Зиновій Кініш: Далекий приїзд Українська Військова Організація в 1927 - 1929 роках.

Срібна Сурма, спогади її матеріали до діяльності Української Військової Організації, збірник ч. I.

Срібна Сурма, збірник ч. II, "Початки УВО в Галичині".

Зиновій Кініш: Так перо пише.. (збрані статті).

Над Прутом у лузі.. (Коломна в спогадах), збірник, за редакцією Зиновія Кініша.

Голос з підпілля, розповідь Кривонос, літературний запис Зиновія Кініша.

Вогонь родиться з іскри, розповідь Степана Касяна, літературний запис Зиновія Кініша.

Д-р Юліян Мовчан: Що варто б знати, проблеми українського національно-державного визволення.

З М І С Т

Передмова	5
I. Розділ: Масакра при вул. Баторого	11
II. Розділ: В обороні політичних в'язнів	36
III. Розділ: Великий галас — малий вислід . . .	52
IV. Розділ: Останній акт тюремної драми	66
Джерела	93
Показник імен	94
Список жертвовавців	98
Видання “Срібної Сурми”	102

